

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
ȘCOALA DOCTORALĂ „PARADIGMA EUROPEANĂ”

TEZĂ DE DOCTORAT

Reprezentări tanatologice în spațiul românesc
și în cel mexican: o abordare transdisciplinară

- REZUMAT -

Conducător științific:

Acad. Prof. Univ. Dr. Basarab NICOLESCU

Doctorandă:
Gabriela TOMA

Cluj-Napoca

2015

Cuprins

Mulțumiri. <i>Tlazojkamati</i>	1
Cuprins	3
Introducere	6
Capitolul I. Metodologia transdisciplinară	13
1.1. Dualitate și ternaritate transdisciplinară	13
1.2. Dualitatea ritualului și reprezentarea integratoare	18
1.3. Surse și resurse ale renovării ființei	24
1.4. Ternarul cunoaștere-înțelegere-trăire (Ce)	27
1.5. Ternarul reprezentare - limbaj - confuzie	30
1.6. Ternarul imaginație - imaginar - imaginal	35
Cele 13 trepte ale cerului	37
Capitolul II. Ome (doi)	37
2.2. Dualitatea cosmogoniei	38
2.2.1. Dumnezeu, Diavolul și peticul de pământ	38
2.2.2. Creațiile repetate. Ridicarea lumilor din moarte.	43
2.2.3. Structura și desfășurarea lumii	47
2.3. Întemeierea unei lumi	49
2.3.1. Întemeierea limbajului	50
2.3.2. A intra în cochilie -A intra în floare	51
2.3.3. Temazcalul și baia rituală	52
Capitolul III. Yei (dincolo de doi).	57
3.1. Opozițiile și dincolo de articulația acestora	57
3.2. <i>Tessera hospitalis</i> . Simbolul	60
3.3. Nașterea. Primirea unui nume	62
3.3.1. Nașterea	62
3.3.2. Botezul și dobândirea unui chip	64
3.4. <i>Tonalli</i> și multiplele reflecții ale sufletului	71
3.5. Orfanul	75
Capitolul IV. Nahui (patru)	78
4.1. Nahui (patru)	78
4.2. Cele patru lumi distruse - Cei patru Tezcatlipoca integratori	79
Capitolul V. Macuilli (cinci). Mișcarea și piatra. Crucea	82
5.1. Macuilli (cinci).	82
5.1.1. Intersecția. Centrul și mandala	82
Capitolul VI. Homshuk. Oglindirea. Ashkan -nikanka	87

6.1. Chicuace (șase)	87
6.1.1. Sămânța ființei și a cunoașterii. Omul-sămânță	87
6.1.2. Binecuvântarea semințelor. Păpușa lui Dumnezeu	88
6.1.3. Lutul și cenușa	89
6.1.4. Ofranda porumbului și jertfa grâului	91
6.1.5. Ceremonia de semănat	94
6.1.6. Ceremonii de renovare	96
6.1.6.1. Homshuk	96
6.1.6.2. Moartea Regelui	99
6.2. Chicome (șapte)	103
6.2.1. Altarul: Celălalt eu	103
6.2.2. Însoțitorii. Șarpele casei	105
6.2.3. Maestrul	107
6.2.4. A vindeca. Legătura tămăduitor - bolnav	108
6.2.5. Ceremonia ridicării umbrei	110
6.3. Chicueyi (opt)	112
6.3.1. Grija față de ființă. Întregirea	113
Capitolul VII. Dansul. Încercarea. Întoarcerea la <i>Ce</i>	116
7.1. Chicnahui (nouă). Desprindere și renovare	116
7.1.1. Veghea	116
7.1.2. Înăuntrul cercului	118
7.1.3. Dansul	119
7.2. Matlactli (zece). Dualitatea înfăptuirii	123
7.2.1. Schimbarea chipului. Oglinda și masca	124
7.3. Matlactli ihuan ce (11). Încercarea. Întâmpinarea celuilalt	128
7.3.1. Piatră și lemn	128
7.3.2. Întâlnirea culturilor. Întâmpinarea celuilalt	130
7.3.2.1. Reconfigurarea ritualică	138
7.4. Matlactli ihuan ome (12)	146
7.4.1. Memoria materialului	146
7.4.2. Uitarea - adevărata moarte	147
7.5. Matlactli ihuan yei (13). Rodul sub timp. Întoarcerea la <i>Ce</i>	148
7.5.1. Nodurile și timpul	148
7.5.2. Strămoșii	151
7.5.3. Recapitularea. Epitaful	153
Capitolul VIII. Porțile (ne) lumești	154
8.1. Moartea ca inițiere	155

8.1.2. Lepădarea de obișnuit. Timpul deschiderii și al vederii.....	156
8.1.2.1. Dansul în fața morții.....	164
8.2. Transformarea în năgual.....	164
8.3. Moartea ca generator al înțelegerii prin intermediul artei.....	167
8.4. Poezia ca punte între lumi.....	169
8.5. Tărâmul îndepărtat al lumii de dincolo și cuibul morții din inima omului.....	170
8.6. Luntrașii.....	171
8.7. Călăuzele sufletului.....	171
8.8. A vorbi mortului și a vorbi în numele morților.....	173
8.9. Între lumi. Destrigoierea.....	175
Capitolul IX. Cele nouă niveluri ale lumii de dincolo.....	178
9.1. Treptele.....	178
9.2. Ritualul funerar.....	180
9.2.1. Așezarea în mormânt în perioada precreștină.....	181
9.2.2. Ritualul funerar, azi.....	186
9.2.2.1. Pregătirea trupului.....	189
9.3. Vămile și cele nouă niveluri ale lumii de dincolo.....	212
9.4. Pregătiri pentru vizita sufletelor. Zilele morților.....	219
9.4.1. Pregătirea spațiului, pregătirea trupului casei.....	223
9.4.2. Altarul prehispanic și tradiția actuală.....	225
9.4.3. Ceremoniile închinare sufletelor.....	229
9.5. Vizita la cimitir.....	233
9. 6. Recapitularea – exercițiu spiritual – întoarcerea la <i>Ce</i> (Unu).....	236
Capitolul X. Concluzii.....	237
10.1. Actualitatea dualității.....	237
10.2. Elemente de originalitate.....	239
Bibliografie.....	240
Cursuri de specialitate.....	259
Comunicări și conferințe.....	259
Publicații.....	259
 Anexe	
1. Glosar de termeni	
2. Lista intervievaților citați în lucrare	
3. Fotografii	

Cuvinte-cheie: reprezentări, tanatologie, Mexic, România, dualitate, terțul inclus, ritual, celălalt, cosmoviziune, cosmodernitate, reconfigurare ritualică, Homshuk, Zilele Morților, veghe, renovare.

Așezarea în **dialog** a culturii române și a celei mexicane pe tema dualității existență-moarte este realizată printr-un demers deopotrivă cultural și existențial, prin crearea punții dinspre celălalt spre noi înșine. Hermeneutica transdisciplinară înscrie, în acest caz, *vorbirea despre moarte* în miezul cunoașterii, punând în oglindă **cosmodernitatea** (o viziune *cuantică*, transdisciplinară asupra lumii actuale) și **cosmoviziunea** (rânduiala și armonia specifice înțelegerii culturale arhaice a lumii) prin sublinierea unor valori comune și expresii existențiale unificate: *a simți-a gândi, a fi-a avea*.

Tematizarea morții, în sensul heideggerian, așezarea înaintea privirii (întâmpinarea¹) și, de aici, așezarea în inimă, se înfăptuiește pe un drum asumat transdisciplinar. La rădăcina reprezentării tanatologului, a *vorbirii despre moarte*, se află paradoxul constitutiv al oricărei deschideri adăpostind alteritatea și **rezonanța cu celălalt**. Pentru noi, celălalt devine sursă de înțelegere adâncă a propriei culturi, a propriei ființe, prin adăpostirea sa în raport cu intimitatea noastră profundă, marcând totodată o cale de comunicare a propriei alterități spre identitatea celuilalt.

Motivația alegerii celor două spații culturale rezidă în faptul că acestea au cunoscut rupturi și coagulări, apropieri și desprinderi asemănătoare formal și simbolic, peste a căror cultură s-a grefat o cultură străină, dominantă ce s-a impregnat în straturile identitare lizibile și căreia i s-a răspuns printr-un proces prin care **structura de rezistență** a păstrat substanța ancestrală, lucrătoare în straturile sale adânci și a hrănit noua matrice a întâlnirii popoarelor.

Ceea ce apropie în mod profund cele două culturi sunt cultul morților și al strămoșilor, o viziune similară asupra dualităților existență-moarte, moarte-renaștere și o concepție asupra vieții axată pe ritual și pe ritualizarea existenței.

Întâlnirea cu Celălalt a dus la o **reconfigurare ritualică**, un concept pe care-l introducem pentru a înlocui ideea de sincretism. Prin aceasta, înțelegem o *stratificare ritualică* prin care elementele precreștine nu numai că au supraviețuit, dar au sporit semnificațiile creștinismului adus în aceste spații.

Lucrarea este construită pe ideea urcării treptelor spre înțelegerea din aproape în aproape a sensului dualității, asemănătoare apropierii semnificațiilor unui codex, ce se lasă descoperit pe măsura interiorizării imaginii de către cel care-l cercetează.

¹ Martin Heidegger, 2003, p. 481.

Lucrarea este o incursiune în ansamblul reprezentărilor dualității existență-moarte, moarte-renaștere din cele două spații pornind de la credințele legate de cosmogonie, nașterea omului, primirea unui nume și împlinirea ca destin, moartea ca transformare prin odihnă și regenerare, ritualul de înmormântare, ceremoniile de aducere aminte și de renovare a omului și a timpului, vizita sufletelor și întoarcerea acestora în lumea de dincolo, revenirea la *Ce (Unu)*, în sensul ciclic al timpului și al recapitulării.

Lucrarea este însoțită de inserții din poezia românească, prehispanică și mexicană, comentarii legate de opere de artă și cinematografice reprezentative pentru ideea dualității și a spațiului de trecere dintre lumi; arta fiind mărturisitoare, martor al înțelegerii dualității ca oglindire a acesteia în forme și reprezentări expresive.

Lucrarea este formată din **patru părți**. În prima parte, sunt prezentate elementele-cadru ale metodologiei transdisciplinare (terțul inclus, nivelurile de realitate, Terțul Ascuns, ternarele cunoaștere-înțelegere-trăire, reprezentare-limbaj-confuzie, imaginație-imaginar-imaginal) și cele privind înscrierea temei tanatologice – a *vorbirii despre moarte* - în viziunea cultural-ritualică. Următoarele trei părți sunt divizate potrivit cosmoviziunii prehispanice tradiționale, *Cele treisprezece trepte ale cerului*, *Porțile (ne)lumești*, *Cele nouă niveluri ale lumii de dincolo*. Acestor părți principale li se adaugă concluziile, bibliografia și publicațiile personale, anexele (glosar de termeni, lista intervievaților, fotografii).

Prima parte a acestei teze, **Capitolul I**, prezintă metodologia transdisciplinară și o analiză a dualității - concept de bază al cosmoviziunii precreștine – și a ternarității transdisciplinare, configurând apropierea între cosmoviziunea arhaică și cosmodernitatea actuală. La nivelul reprezentării, dualitatea nu trimite la cele două fețe ale aceleiași realități, precum chipurile lui Ianus ce necesită gestul de răsucire, de întoarcere a părții nevăzute spre a fi văzută, suspendând-o pe cealaltă. Dualitatea este același chip al celor două fețe înjumătățite sau aceeași față în timpuri-etape diferite; jumătatea participă și comunică întregul și întregului; cele două jumătăți sunt unite printr-o articulație naturală, printr-un terț ce aparține *chipului* însuși; întregul fiind articulația a ceea ce a fost și a ceea ce nu este încă. Simbolul ritualic este purtător de două chipuri: deja-manifestatul și încă-nu manifestatul, actualizare și potențializare.

Ritualul este parte a matricei, generator și mediator al interacției; este o reprezentare lucrătoare care favorizează un timp al deschiderii și toleranței necesare înțelegerii, este mediere între forțele ambivalente ale universului; este o structură interioară și exterioară, totodată. Traversarea nivelurilor de realitate, trecerea de la o etapă la alta implică o *moarte simbolică*, o discontinuitate, o detașare de vechea lege, traversarea *unei zone de non-rezistență*.

Următoarea parte a lucrării, cuprinsă în **Capitolele II – VII**, intitulată *Cele 13 trepte ale cerului*, reflectă o structură a treptelor pornind de la reprezentarea tanatologică în cosmogonie, de la ridicarea lumilor din moarte (încercările repetate de creare) până la ființarea, desfășurarea lumilor, întreaga călătorie fiind generată și călăuzită de ideea permanentei transformări și renovări ale ființei umane. Manifestare a dualității întregii firi și a ființei umane, *Ome* este prezent ca feminitate și masculinitate în tot ceea ce există². Dualitatea este generatoare a întregii creații, fiind reprezentată, în spațiul românesc, în ceramică, pe costumul tradițional, pe broderii, prin desenele țesute pe covoare și pe scoarțe; sub forma spiralei, reflectând motivul tradițional al înfășurării și desfășurării, al împletirii existență - moarte. Moartea este asociată unui sfârșit-ce-va-să-vie să „închege începuturile” (*Soarele negru*, București, 1968).

Tessera hospitalis este denumirea în latină corespunzătoare *symbolon*-ului, concept esențial ce-și are originea în Grecia antică, un pact încheiat între oaspete și gazdă, astfel că moștenitorii celor două fragmente de tăbliță metalică (care unindu-se, creau un întreg) continuau legătura de ospitalitate și după moartea celor care o creaseră³, validând un trecut și fiind și unificator între vii, precum și între morți și vii, în sensul pe care i-l dăm în această lucrare.

În cosmogoniile românești și mexicane, creația lumii este împărțită de elementele complementare ale dualității, care **s-au pus de acord** pentru a crea lumea, reflectând ideea facerii și desfacerii lumilor pentru a găsi acel *kosmos* în care ființa umană să aibă **intenția** de a căuta un sens, impulsul și entuziasmul de a se îngriji de esența sa vitală, precum și de reflectarea divinului în propria existență.

Pentru realizarea oricărui gest divin cosmogonic este necesară punerea de acord a tuturor celor ce iau parte la înfăptuire, pentru regenerarea lucrului înfăptuit fiind necesară parcurgerea ritualică a tuturor etapelor, de la punerea întrebării până la interiorizarea mesajului sacru și dobândirea celei „de-a doua vederi” sau a vederii dintâi. Interiorizarea mesajului din codexuri și din textele sacre este relaționată cu ascultarea cu atenție și intenție a ceea ce textul și culoarea transmit fiecăruia dintre „cititorii” unei realități specifice.

În mitologiile ambelor spații, ființa umană este creată abia a treia sau a patra oară, după încercări de facere și după desfaceri repetate ale creației: jidovii, urieșii, piticii, jumătățile de oameni, în mitologia românească și, respectiv, oamenii din lut, oamenii din lemn, oamenii din papură și oamenii din porumb, în mitologia mexicană.

Structura lumilor comportă asemănări în spațiul românesc și în cel mexican în ceea ce privește stratificarea între „înaltul cerului” sau „marea albie a cerului” (*la gran jicara celeste*

² Arturo Meza, 1999, p. 98.

³ John Arthos, 2013, p. 138.

precum este denumită în Mexic), cele 13 ceruri (lumea zeilor, *topan*), întregul cosmos, „vămile văzduhului”, pline de încercări, lumea pământească (lumea celor vii, *tlalticpac*), și lumea celor morți (*mictlan*), cele nouă lumi ale transformării, „afundul pământului” și marginea sa.

Pornind de la viziunea tradițională identificată în cosmogoniile ambelor spații culturale, este analizată astfel **legătura dintre moarte și cunoaștere**. Vorbirea despre moarte, acest *thanato-logos*, cunoaște, în această lucrare, mai multe înfățișări: închiderea ciclurilor și etapelor, purificarea, arderea etapelor și depășirea obstacolelor, schimbarea chipului, schimbarea statutului, schimbarea numelui, moartea în pântecul temazcalului, călătoria în lumea de dincolo prin porțile lumești sau prin cele nelumești; moartea ca născătoare a transformării continue a ceea-ce-ești-spre- ceea-ce-te-a-afirmat sau te-a „țipat” („aruncat”) în lume. Legătura dintre **cunoaștere și moarte** se oglindește, de asemenea, în treptele pe care cunosătorul le urcă, trepte ce trimit la o desprindere-moarte, la o transformare a sa.

Moartea nu este înțeleasă ca un capăt al drumului, ci ca un permanent însoțitor ritualic pentru trecerea la un nivel la altul de cunoaștere și existență. *Adevăratul început al oricărei biografii este moartea*, iar această afirmație stă la baza analizei celor două lucrări reprezentative în ambele spații privind dualitatea existență-moarte: „Profeții despre trecut” (Nicolae Breban) și „Pedro Paramo” (Juan Rulfo). Moartea este generatorul vieții în literatură prin încercarea de umplere a golului lăsat de moartea părinților; prin gestul de a scrie – mărturie a vitalității și exuberanței vieții - autorul este încercat de o dorință aprigă de a-l reda pe „dalbul pripeag” vieții și de a-i dobândi, în ultimă instanță, nemurirea.

În această teză, cunoașterea înseamnă înfășurare și desfășurare de sens (reprezentare a cosmosului, a timpului, a dualității existență-moarte), ca depliere a unei serii de reprezentări ce sunt interiorizate pe măsura derulării lor, meditănd asupra acestor idei pornind de la analiza pe care Alexandre Koyré o face universului imperfect al lui Cusanus sub forma unei desfășurări (*explicatio*) a divinității, redată sub aspectul multiplicității - *complicatio* („a plia”, „a împături”); de la ordinea generatoare implicată (*implicate order*) și ordinea fenomenală explicată (*explicate order*) ce reflectă teoria universului înfășurat, încifrat formulată de David Bohm; de la reprezentarea înfășurării ghemului morții pe măsura desfășurării firului existenței (Vladimir Jankélévitch) la Învelișul din mitologia mayașă pe care Marele Vrajitor îl lasă lumii spre a fi descifrat, desfășurat.

Legătura între **gestul sacru de întemeiere și moarte** are la bază înțelesul cuvântului nahuatl *neltiliztli*, tradus prin „stabilitate”, „întemeiere”, „înșădăcinare”, și al grecesului *aletheia*, al cărui opus este uitarea⁴. Într-o imagine în oglindă a felului în care gestul de întemeiere se imprimă asupra

⁴ Marcel Detienne, 1983, pp. 18-35.

întregii existențe ulterioare, se situează *memoria* materialului, în speță a porțelanului ce reține toate imperfecțiunile și încercările de îndreptare ulterioare scoaterii din forma-mamă înainte de arderea finală. Întemeierea este legată de gestul de așezare, delimitare, fie că aceasta face referire la întemeierea unui neam (drumul mitic către Aztlan, călătoria rituală, care a făcut posibilă nașterea culturii *mexica*, prin crearea mării sinteze culturale a tuturor civilizațiilor întâlnite în cadrul acestui pelerinaj), întemeierea casei în jurul vetrei, întemeierea unei familii sau întemeierea unui temazcal.

Simbol al existenței și al morții, temazcalul este o construcție semicirculară realizată din bambus sau din piatră, jumătatea vizibilă a sferei (asociată lui Quetzalcoatl, Șarpelui Înăripat, luminii zilei, lucrurilor văzute) insunuează o altă jumătate, nevizibilă (asociată lui Tezcatlipoca, mării Oglinzi Fumegânde a lumii, conștiinței umane), având în centru un ombilic în care se așază pietrele încinse (numite metaforic *abuelitas*), care sunt stropite cu apa în care se fierb plante vindecătoare, printre care salvie, arnică. Intrarea în temazcal este un exercițiu de introspecție, de conștientizare a situării ființei în relația cu propriul trecut, cu ceilalți și cu lumea. Ieșirea din temazcal înseamnă părăsirea pântecului pământului-mamă ce găzduiește ființa spre vindecare.

Dualitățile existență – moarte se reflectă sub forma corpului de reprezentări-roiuri, solidare a căror parcugere se desfășoară ritualic. Nașterea lumii și întemeierea unei case necesită, în aceeași măsură, un sacrificiu de întemeiere, înghițirea creațiilor imperfecte, dărâmarea structurilor nedurabile în timp.

Nașterea, tăierea simbolică a cordonului ombilical, primirea unui nume (însămânțarea numelui la naștere sau botezul), despărțirea de mediul familial prin alegerea unui drum singuratic sau asumarea drumului călugăriei, moartea părinților, căsătoria sunt reprezentări ale dualității existență-moarte, ale desprinderii și renovării ființei.

Imaginile ce leagă **moartea de fertilitate** sunt multiple în codexurile prehispanice, spre exemplu, în fila 27 a Codexului Fejervary-Mayer, imaginea morții unite prin cordon ombilical cu un personaj ce reprezintă mișcarea. Chipul jumătate descărnat, jumătate viu implică un al treilea termen, integrator, ceea ce unifică ambele elemente complementare într-un întreg ce reflectă viața însăși. În Codexul Borgia, Mictlantecuhtli și Ehecatl, moartea și existența, reprezintă o singură realitate, sugerând, pe de-o parte, ceremoniile de renovare patronate de Mictlantecuhtli și, pe de altă parte, ceremoniile agricole sugerate prin prezența lui Ehecatl, a energiei vântului sau a Marelui Semănător, de așezare a seminței în pântecul Pământului-Mamă, în lumea obscurității și a frigului, spre a se transforma, precum trupul uman, din „starea larvară” într-o nouă viață. Acest ultim stadiu al transformării numit *imago* - ce urmează celorlalte trei, embrion, larvă, pupă – este relaționat renașterii, fluturului monah ce simbolizează sufletele copiilor ce străbat cale îndelungată – din Canada în Mexic - pentru a a ajunge în Michoacan, de Ziua Morților. În spațiul românesc, Pământul

este întruchipat precum o femeie-mamă în care divinitatea a așezat toate semințele pentru hrana omului⁵, acesta hrănind-o, la sfârșitul vieții, cu propriul trup.

În cultura nahuatl, după naștere, jumătate din cordonul ombilical se îngropa în vârful dealurilor, aproape de rădăcina unui copac, pe când cealaltă jumătate se oferea câinelui însoțitor în lume al copilului, un adevărat geamăn care-l însoțea dincolo de moarte. Odată cu venirea spaniolilor, câinii au fost uciși pentru a distruge această legătură puternică între copil și câinele însoțitor în lume, între mortul ce călătorea și Itzcuintli care îl traversa râul spre Mictlan. Însoțitorul sufletului în lumea de dincolo este *Xolotl*, geamănul, în viziunea mexicană. Xolotl este cel care, sub înfățișarea unui câine, însoțește Soarele în lumea de dincolo. În spațiul românesc, șarpele casei este însoțitorul stăpânului casei, este protectorul familiei, iar uciderea sa este echivalentă morții acestuia. În creștinism, șarpele a fost asociat ispitei și diavolului, așa cum spaniolii i-au atribuit lui Mictlantecuhtli (Domnul transformării contante, odihna necesară renovării ființei⁶) i-au fost atribuite elemente ale diavolului în reprezentare.

Imaginea pământului-matrice poate fi identificată și în ritualul de îngropare a copiilor asemenea semințelor. Există, de asemenea, o strânsă legătură între **simbolul semințelor și al cenușii**, reflectată în numeroase reprezentări funerare, în prezența lor în ritualul funerar, în mitologia „Popol Vuh”, prin însămânțarea simbolică - figurine sau statuete antropomorfe feminine în a căror pastă au fost adăugate semințe de cereale pentru a sugera fertilitatea, „însămânțarea” simbolică⁷, așa cum urnele funerare zapotece poartă simboluri ale agriculturii, Pítao Cozobi (Convento Santo Domingo, Oaxaca).

Porumbul este o plantă de mare importanță în spațiul mexican, corespondent al grâului din spațiul românesc. Transformarea grâului în colivă este redată ca un drum al trupului în lumea de dincolo, coliva și colacul de înmormântare pregătit din grâu curat sunt simboluri ale morții și renașterii. Ființa umană este asemenea seminței ce cuprinde toate potențialitățile de a se desăvârși; reprezentarea seminței fiind relaționată totodată cu îngroparea trupului fără viață ca un act simbolic de însămânțare după noaptea (noaptea) de priveghi, de așezare a seminței în pântecul-matern pentru a muri și a da viață.

Legătura dintre **porumb și moarte** este evidentă, acesta însoțindu-l ritualic de la prima afirmare în cadrul comunității - cordonul ombilical al copilului este tăiat deasupra știuletelui de porumb, din ale cărui boabe însămânțate și înmulțite astfel, se putea hrăni - până la reprezentarea *tamalului* asociat trupului neînsuflețit, învelit în petate cu flori și plante aromatice și a *tortilla* (pasta

⁵ Elena Niculiță-Voronca, 2008, p. 123.

⁶ Arturo Meza, 1999, p. 124.

⁷ D. Monah, *Organizarea socială, religia și arta în epoca neo-eneolitică. Religia*. In: *Istoria românilor*, 2001a, pp. 178-179.

de porumb fiind asociată cărnii, iar varul - în care se lasă porumbul pentru o noapte pentru activarea proteinelor necesare omului - oaselor).

Ritualul de **ridicare a umbrei** comportă două forme: pentru omul viu care și-a pierdut umbra din cauza unei sperieturi și ca ceremonie în amintirea celui plecat. Umbra omului viu, în cultura tradițională românească, era jertfă de întemeiere a unei case, umbra având o funcție vitală, constituindu-se în spațiul mexican, ca una dintre ipostazele sufletești care, odată pierdute, afecta starea ființei, determinând chiar moartea acesteia. În cadrul ceremoniei dedicate unei persoane decedate, se așază pe altarul de veghe o cruce de var ce se ridică parte cu parte (întâi capul, apoi brațele, inima și picioarele crucii/defunctului) pentru a se așeza în vasul de lut deasupra căruia se frânge pâinea-ofrandă. La sfârșit, totul se înfășoară, se învelește în pânză și se așază cu reverență în vasul de lut, care se închide și se leagă cu o panglică neagră. Cei ce poartă vasul de lut cu trupul simbolic al mortului, purtătorii colierelor de *cempoalxochitl*, trec prin fața fiecărui participant pentru ca acesta să sărute obiectele ceremoniale și vasul de lut, într-o ploaie de petale de *cempoalxochitl*. Înălțarea umbrei, sărutul vasului de lut au rolul de a dezlega orice legătură pe care sufletul o mai are cu cei vii, spre a-și găsi drumul spre lumea de dincolo, spre lumea odihnei. Dezlegarea legăturilor, în spațiul românesc, se face, de asemenea prin spargerea vasului (în ritualul Călușarilor, în ritualul funerar la scoaterea sicriului din casă), scoaterea pe geam a sicriului, dezlegarea aței cu care sunt legate picioarele înainte de așezarea în mormânt.

Veghea cunoaște multe forme în tradiția mexicană: este practică de către dansatori - mexica și concheri - cu o noapte înainte de a începe dansul; precede ceremonia de semănat și, respectiv, recolta porumbului; este noapte de veghe a mortului; este veghea sufletelor ce se întorc pentru a conviețui cu cei vii la începutul lui noiembrie; și, cea instituită în inima religiei catolice, veghea sfinților (patronii fiecărui sat și a Regelui din noaptea Învierii). Metaforă a existenței și a morții, **veghea** – purificarea, privegherea, starea de atenție a spiritului, așezarea în așteptare - se află în dualitate cu **dansul**, înfăptuirea „cuvântului înflorit”, a „cuvântului în mișcare”, bucurie și vitalitate, așezarea în cercul renovator.

Noaptea de veghe, de *deschidere a cerurilor* din spațiul tradițional românesc, cum sunt Noaptea de Sânziene, cele trei nopți de veghe ale mortului, noapte de veghe a sărbătorii pascale, noapte de veghe dintre ani sunt exemple ale trezirii spiritului necesare participării rituale la evenimentele de tensiune și schimbare.

Dansul tradițional este ofrandă și forma în care ființa se conectează cu esența duală, cu lumea, cu sine și cu strămoșii săi. Este forma în care cuvintele poeziei prind cu adevărat viață, în mișcarea trupului și a spiritului. În același sens al transformării prin reflectare, rolul înțelepților este ca, prin plasarea oglinzii în fața oamenilor, să-i învețe să-și asume și să-și găsească un chip. *A se*

uita în oglinda celui care merge în fața ta înseamnă a coborî pe un nivel de identitate profund și răscolitor.

În vederea **renovării lumii și a timpului**, după 52 de ani, perioada unui ciclu în viziunea nahuatl, exista pericolul ca timpul să se oprească, moment în care piramidele erau îmbrăcate, la fiecare 52 de ani, cu un strat de piatră. Transformarea și renașterea anului, în spațiul românesc, se realiza prin aprinderea focurilor mari, prin uciderea simbolică a animalului și captarea forței sale vitale reprezentate prin dansul cu mască/ costum (Capra, Ursul); prin arderea bușteanului în timpul trecerii dintre ani prin veghea focului.

Morții devin strămoși, cei care dăruiesc viața și cunosc misterul morții, căci au traversat puntea de neînțeles pentru lumea de aici. Urmele lor pământești - craniul și oasele - sunt purtate mai departe, fiind prezente printre cei vii cu rol apotropaic în caz de secetă, război și alte calamități. În ambele spații, există credința că strămoșii au un rol esențial în problemele legate de fertilitate, agricultură și familie.

Momentul de recapitulare a existenței - de păstrare a momentelor revelatoare, importante pentru noi și reverberante pentru alții - are loc într-un moment al conștientizării existenței ca o spirală de cicluri ce se închid pentru ca altele noi să se deschidă.

Matricea întâlnirii culturilor se caracterizează prin câteva elemente definiții în privința reprezentărilor tanatologice: impunerea forțată a unei alte viziuni asupra naturii și a călătoriei sufletului după moarte, schimbarea locurilor de cult, modificarea ritului și a ritualului de înmormântare, iar mai târziu inițierea de ctitorii rurale (pentru dobândirea nemuririi), a reprezentării morții prin intermediul imaginii votive și picturii murale (ca *memento mori*), reprezentări ale martirajului, cultul sfinților și al relicvelor. Înțelese din perspectiva transdisciplinarității, nivelul de realitate al religiei catolice europene se află pe un alt nivel de realitate decât cel al cosmoviziunii prehispanice. Odată înțeleasă această opoziție radicală a legilor, a conceptelor fundamentale, **conflictul este suspendat**. Astfel, poziționarea fiecăruia pe un alt nivel nu implică ierarhizare (un nivel nu este superior celuilalt) și nici clasificare axiologică (valorile etice, estetice ale spaniolilor nu sunt superioare celor prehispanice), ci viziune proprie caracterizată prin legi proprii, fiecare formând un sistem deschis, comunicant. Numai astfel, se poate evita luarea în posesie prin impunerea unei singure reprezentări a adevărului: așa-zisa descoperire a unui teritoriu cu o cultură și civilizație uimitoare, civilizarea cu instrumente europene a locuitorilor unui spațiu care și-a creat propriul limbaj și, de aici, propria formă de locuire în lume; impunerea unui mesaj de salvare din idolatrie adus prin evanghelizare a lumii ce-și avea propria formă de reprezentare prin care descrie lumea și un concept care stă la baza întemeierii sale: cel de dualitate.

Potrivirea (*encajar*) reprezentărilor și credințelor după adevărul și limba străinului (limba

spaniolă pentru lumea prehispanică) constrânge, oprimă și deformează până la anulare adevărurile proprii, născute și înscrise într-un orizont, în continuă prefacere în funcție de nevoile identității culturale. Înțelegându-le însă nu ca opoziții, ci ca niveluri de realitate diferite (lumea europeană și lumea prehispanică, lumea romană și cea geto-dacă), conflictul se suspendă.

Tensiunea ce s-a instituit între cele două niveluri de reprezentare - spaniol și prehispanic - s-a rezolvat pe un al treilea nivel, cel al **reconfigurării ritualice**, aceasta nefiind propriu-zis sincretism și nici juxtapunere, întrucât aceste două concepte nu explică și nici nu acoperă complexitatea întâlnirii popoarelor.

Lumea geto-dacă și lumea aztecă au asimilat elemente aduse de lumea romană, de coloniștii din întregul imperiu roman, de cultele orientale (provenite din Siria, Iran, Egipt, Palestina) și, respectiv, de lumea spaniolă cu influențe africane, islamice, maure. Colonizarea a slăbit temporar vitalitatea tradiției străvechi, dar a adus și elemente noi în cutuma autohtonă din ambele spații, fără a o înlocui.

Pe ruinele Tenochtitlanului, din pietrele vechii piramide se ridică o catedrală. În bisericile catolice, băștinașii aduc ofrande zeilor precolumbieni. În Biserica „Sf. Nicolae” din Densuș, templu roman închinat zeului Marte, ulterior creștinat, unde se mai pot vedea și astăzi fragmente de calcar de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, altarul unde se slujește timp de secole la rând este o piatră romană funerară datând, cel mai probabil, din primele secole ale erei noastre, coloanele prezintă simboluri precreștine și pietre de mormânt romane, precum este cea a lui Longinus.

A înțelege **simbolul** ca reprezentare și semn în permanentă dinamică și schimbare înseamnă a înțelege că, mai mult decât în oricare parte din lume ce a fost evanghelizată, **creativitatea ritualică** în Mexic este o trăsătură foarte importantă. Afirmarea necesității ritualului și a trăirii liturgice se înscriu în gesturile firești de afirmare a omenscului și de luptă împotriva dispariției acestuia, într-o lume din care sunt eliminate pe rând emoțiile, amintirile, trăirile.

A treia parte a lucrării, **Porțile (ne) lumesti**, reprezintă vămile văzduhului, legăturile prin care lumea de aici comunică cu lumea de dincolo prin intermediul deschiderilor în spațiu și timp, prin intermediul ceremoniilor ritualice, poeziei și *impersonalizării*. În acest capitol, se analizează pe larg conceptul de „a doua vedere” (Carlos Castaneda), cel de „transviziune” și „imaginea fără imagini” (Basarab Nicolescu).

Stadiul desprinderii pentru a trece într-un stadiu superior este echivalent găsirii forței necesare aderării la noua lume, la un nou tip de cunoaștere. Toate aceste desprinderi, renunțări sau suspendări ale prejudecăților îl pun în pericol pe cel care se angajează pe acest drum întrucât nu mai deține controlul asupra vieții sale, parcurgând stadiul liminalității, mai bine zis, interludiu, neutru în definiția lui Maurice Blanchot.

Reprezentările morții în toate cele douăsprezece volume scrise de Carlos Castaneda sunt numeroase, ele variază de la imaginea vârtejului și a unui „nor strălucitor în depărtare”, continuând cu trimiteri la mitologia precolumbiană: „gura fără dinți a paznicului”, urmate de o înșiruire de imagini prin care sugerează inserarea morții în tot ceea ce ne înconjoară, nefiind străină, nici îndepărtată. Moartea pătrunde în om prin ombilic, acel orificiu important și sensibil al omului, centrul ce unește cele trei mari energii ale sufletului: *teyolia*, *tonalli*, *ihiyotl*; totodată, prin buricul pământului, divinitățile își fac simțită prezența în lume, în viziunea nahuatl.

Prezentată în diferite ipostaze, moartea este însoțitorul omului cunoașterii, cea care îi drumul în viață, îl determină să acționeze și să devină pătrunzător și atent la adevărurile ce aparțin diferitelor niveluri de realitate.

Realitatea neobișnuită este descrisă de Castaneda ca având niveluri extrinseci - caracterizate prin perioade pregătitoare, stagiile de tranziție sub subravegherea unui vrăjitor - și niveluri intrinseci care implicau înaintarea spre specific, un proces continuu de evaluări și aplicabilitate a învățăturilor legate de realitatea neobișnuită.

Pentru don Juan, **poezia** este una dintre tehnicile de practicare a stalkingului. Lectura poeziei, ascultarea acesteia permite întreruperea dialogului interior și înlocuirea cu o tăcere primitoare, ce face loc înțelegerii. Și povestea, în general, și cea mitică, în special, reprezintă un mesager care pune la încercare limitele percepției.

Călătoria înapoi la sine, spre moartea dinăuntru omului, în chichița lăzii pe care o moștenim de la părinți și de la strămoși, este o nostalgie a morții. Unii se pot împlini în preajma casei părintești, alții trebuie s-o părăsească.

Viii vorbesc în numele morților, așa cum fac cei care compun **versurile** sau femeile care compun **bocete** ce ilustrează întreaga existență a celui plecat; în spațiul mexican, *las despachadoras*, bocitoarele, își iau rămas-bun și transmit mesaje persoanelor ce au murit de ceva vreme prin intermediul mortului privegheat. Precum în spațiul românesc, rudele se despart de mort și îl îndrumă pe drumul cel drept.

De-nagualizarea unor persoane care se pot transforma în nagual, în spațiul mexican, și destrigoierea, în spațiul românesc, descriu încercarea de a părăsi statutul chinuit al sufletelor ce călătoresc între lumi, neapartinând niciuneia, neaflându-și odihna nicăieri. Porțile (ne)lumești sunt porți de trecere dinspre lumea de aici spre lumea cealaltă și spre cea a morților, ce fac posibile ieșirea din zona de confort, părăsirea obișnuitului în favoarea deschiderii și a vederii, așezarea ființei în stare de atenție, de receptare prin unitatea corp-minte-spirit.

În **Capitolul IX**, *Cele nouă niveluri ale lumii de dincolo*, este descrisă trecerea spre lumea de dincolo prin traversarea celor nouă niveluri (în viziunea tradițională mexicană) și, respectiv, a

celor 24 de vămi (în viziunea tradițională românească), precum și pregătirile pentru vizita sufletelor de Ziua Morților, în Mexic, și în zilele prilejuite comunicării celor două lumi, în spațiul românesc (d.e. Moșii anotimpurilor).

Cifra nouă este relaționată cu moartea și regenerarea și se regăsește în numărul elementelor ritualice din perioada de pregătire a trupului celui neînsuflețit, precum și sub forma nivelurilor – obstacole ale lumii de dincolo, sub forma treptelor copacului-scară și a urcușului vămileor. Ajungând pe ultimul nivel al lumii de dincolo, sufletul este eliberat de individualitate, de orice amintire legată de destinul personal; el rupe legăturile cu cele materiale, intră în comuniune cu ceea ce nu mai este țărnut, cu firea însăși.

Recurgând la analiza unor basme ce reflectă puternice reprezentări ale dualității existență-moarte, ale inițierii și renovării ființei – cum ar fi „Piciul ciobănașul și pomul cel fără capatî”, „Pipăruș Petru și Florea Înflorit” – este subliniată liminalitatea, ca încercare de dobândire a unui nou statut, prin urcușul treptelor și depășirea obstacolelor.

Există o structură comună a ritualului funerar, regăsită în liniile sale mari pe întreg teritoriul românesc și, respectiv mexican (de la culturile yaqui și mayo din Sonora până la maya și ixil din Peninsula Yucantan și, respectiv, Quintana Roo), o schemă ce-și are rădăcini în perioada precreștină coborând până în neolitic și, de asemenea, există diferențe regionale, strict locale ce definesc diversitatea formelor pe care le-a îmbrăcat viziunea asupra dualității existență-moarte de-a lungul timpului.

De pregătirea zestrei funerare pentru călătoria în lumea de dincolo se îngrijesc femeile încă din timpul vieții, atât pentru ele, cât și pentru soții lor, pe măsură ce îmbătrânesc. Spre exemplu, în tradiția mexicană tradițională din Cotaxtla, alături de sandale și coliere, se pregătesc haine obișnuite sau sunt brodate veșminte cu însemnele tradiționale.

Trupul micșorat al bătrânului înfășurat în giulgiu spre așezarea în pântecul pământului-mamă reia imaginea unui prunc înfășat, suprinzând astfel intrarea în și ieșirea din existență, dualitatea existență-moarte așa cum este reprezentată în gravura în lemn IX din Ciclul „Nichita Azi”, lucrarea artistului Mircea Dumitrescu.

Reprezentările dualității identificate în ritualul funerar se întrevăd în obiceiul popular românesc de invocare a ploii numit *Caloianul*. În spațiul mexican, corpul neînsuflețit este învelit în petate, cu plante aromatice: frunze de *axocopa*, busuioc, laur, salvie, rozmarin, ruta, *tzompintecli* (plantă medicinală ce se folosește în *xochitlalis*, pentru a realiza ramurile ceremoniale ale salutului) sunt parte din ofranda ce se dăruiește Pământului-Mamă.

Aducerea pe lume era considerată un dar al **moașelor**, dualități ale **moșilor** celor patru anotimpuri, în spațiul românesc. Deși nu există un naș al crucii în spațiul românesc, precum în

ceremonialul funerar mexican, nașii de botez se îngrijesc de inițierea mortului necăsătorit în lumea de dincolo, prin aprinderea lumânării, prin împodobirea bradului cu năframă, sprijinind totodată material întregul proces al înmormântării. Moartea este traversarea mării mari, nenumite, cerând ajutorul bradului-cuib al șoimilor, vidrei lătrătoare și șarpelui pentru a purta sufletul spre cealaltă lume, unde bradul este martorul, adus de departe de sat și ales cu grijă și dragoste.

Mayașii organizează o veghe a umbrei (sufletului) mortului în timpul *novenario* și după un an (*cabo de año*), când se așază altarul, iar în fața acestuia pe jos, se pun frunze de *to'*, ramuri de *monte calvario* și de *muralla*. Florile albe se înșiră pe fir de ață și se așază pe podea în formă de cruce, reprezentând umbra, substitutul mortului; aducând ca ofrandă lumina lumânărilor și fumul de copal.

Priveghiul vesel din spațiul românesc a cunoscut o transformare, din jocurile cu măști zoomorfe și antropomorfe și aprinderea focurilor mari în jurul cărora aveau loc diferite reprezentări comice și erotice. În spațiul mexican, în special din zona Veracruzului, priveghiul este mai mult o sărbătoare, în cadrul căreia se împart atât mâncare, cât și țigări și cafea, bărbații se îndeletnicesc, de asemenea, cu jocul de cărți, spun bancuri sau stau de vorbă.

În spațiul românesc, în perioada priveghiului, rudele mortului nu se spală, bărbații nu se bărbieresc, toți se îmbracă în negru; casa nu trebuie măturată, gunoiul nu se aruncă în momentul respectiv, ci se strânge și se scoate odată cu mortul. În majoritatea culturilor din Mexic și în Sierra de Zongolica, în special, se regăsește, de asemenea, această credință legată de prezența spiritului defunctului și a Tlazohtleotl, doamna transformării.

Semnarea crucii în cimitir și pe vârful dealului, deși pare o reprezentare creștină, are o semnificație ce pornește din prehispanitate, fiind locul ceremoniilor, locul însămânțării simbolice și ritualice a cordonului ombilical.

Obstacolele lumii de dincolo sunt reprezentări ce se regăsesc în ambele spații culturale: în cel românesc, acestea sunt legate de trecerea apei și trecerea deasupra sau prin focul lumii de dincolo se face cu ajutorul oii și al păsării/găinii date de pomană, sorbului pământului, marea înfuriată pe care sufletul o străbate cu ajutorul bradului. În spațiul mexican, sufletul traversează râul Apanohuaya, locul unde dealurile se lovesc între ele, dealul cuțitelor de obsidian, locul înfrigorat, locul săgeților, locul celor doi jaguari ce vor să-i fure inima, locul florilor și al cântecelor, casa spiritelor, a stindardelor, locul unde sufletul întâlnește șopârla *Xochitonal* care-l ajută să urce spre Mictlan.

Întoarcerea pe pământ a sufletelor are loc în timpul recoltei. În spațiul mexican actual, în așteptarea sufletelor, se creează o cărare cu petalele florii morților asemănătoare crizantemei din spațiul românesc, o cărare ce însoțește sufletul dinspre stradă spre casa ce adăpostește altarul.

În tradiția românească sunt numeroase momentele dedicate pomenirii morților, dar patru dintre acestea marchează anotimpurile: **Moșii** de iarnă, Moșii de toamnă, Moșii de primăvară și Moșii de vară. Alături de Moși, sunt sămbetele morților, ziua de naștere, ziua morții și ziua de nume a mortului, începutul postului și celebrarea marilor sărbători (**Nașterea Domnului, Sfintele Sărbători de Paști**), sărindarul (rugăciune celor 40 de zile pentru pomenirea morților) însoțit de ofranda credincioșilor (nucă, grâu, făină, zahăr, pentru pregătirea colivei în cadrul mănăstirii; ulei și vin pentru sfințire, precum și tămâie, cărbuni, lumânări); **Mucenicii**, de Ziua celor fără nume, pe 9 martie, când se împart farfurii cu mucenici, colaci cu miere și nucă care au forma cifrei 8, antropomorfă. Această formă este regăsită pe iile românești, simbolizând „pâinea” și este forma pâinii mortului ce se află pe altarele tradiționale ale morților în Mexic.

Înainte să înceapă slujba de la biserică, în satul românesc, femeile pregătesc cățuia sau vasul cu tămâie pentru a merge la cimitir. Focul îl iau din vatra casei („foc vegheat”) sau îl aprind în curte cu cocenii de la recolta anterioară de porumb. Jarul se așează în recipientul de tămâiat și se menține aprins de acasă până la cimitir. Satul întreg are miros de tămâie, mir și flori proaspăt tăiate. La mormânt, se aprind lumânări, se sărută crucea mortului, i se așază florile/crengile de brad/crengile de salcie la cruce, se înconjoară de trei ori mormântul, tămâindu-l cu mișcări circulare.

Pregătirile pentru primirea sufletului încep, în unele zone, încă din septembrie, altele odată cu sosirea sufletelor câinilor (Xico) prin ridicarea unui arc din *carrizo*, decorat cu *cempoalxochitl* (semănată în iunie), cu *moco de pavo* și frunze de axocopa; așezarea drumului de petale de *cempoalxochitl* pentru călăuzirea sufletelor. Pentru primirea sufletelor, în Tepentzintla, totul se reînnoiește: vasele de lut, hainele, iar casele se zugrăvesc în alb, se văruiesc trotuarele, copacii, iar crucile se pictează⁸, obicei regăsit și în spațiul românesc, în preajma sărbătorilor de Paște și de Crăciun. Este un alt timp al revenirii morților printre cei vii. Albul varului are același efect ca și galbenul florii morților, este lumină călăuzitoare. Atunci când moare un om, Moartea sau Arhanghelul trebuie să-i taie capul omului pentru a-i scoate sufletul, astfel că, în urma acestei lupte, există credința în spațiul românesc că pereții sunt înroșiți de sânge, fiind necesară văruirea acestora imediat după înmormântare⁹, constituindu-se într-un ritual de purificare a casei.

Altarul morților, numit și altarul vieții – legătura spornică dintre vii și morți - este o reprezentare a dualității. Altarului îi este destinat locul cel mai vizibil și mai generos din casă și este construit pe mai multe niveluri (de la trei la nouă sau chiar la treisprezece), fiecare cu semnificația sa. Elementele ce se așază pe altar sunt pâinea mortului - („pan de muertos”, *animas* în Veracruz)

⁸ Alicia Lujan Delgadillo, *Festividad de Todos Santos en Tepetzintla, Veracruz*. In: Lourdes Aquino Rodríguez, Lourdes Beauregard Garcia, 2002, p. 109.

⁹ S.Fl.Marian, 1995, p. 237.

preparată în nenumărate moduri și având diferite forme: antropomorfe, zoomorfe, fitomorfe, pâini în formă de cerc/ optul cu interiorul gol - sarea pentru întărirea oaselor, *cempoalxochitl* (floarea tradițională nelipsită de pe altar, floarea morților, prin culoarea sa galbenă, sugerând soarele, căldura vieții și a renașterii, cea care-i călăuzește pe morți dinspre stradă spre locul altarului, prin *caminito de petalos*, „drumul de petale”), tămâie sau *copal* ce arde în vasul special pentru arderea acesteia (*sahumador*), focul și apa ca dualitate (apa pentru setea sufletelor ce se întorc de la un drum lung; focul încălzește oasele; sub forma simbolului *atlachinoli* sau *agua quemada* („apa arsă”) ca imagine a dualității; lumânări, mâncare gătită; semințe, ardei iute; băuturi precum laptele și ciocolată caldă pentru cei mici sau alcoolice - tequila, mezcal, pulque pentru adulți; cranii din zahăr (*calaveras de azucar*) bogat ornate și pe care sunt scrise numele celor plecați, uneori și numele celor în viață, figurine de miei, purceluși, porumbei, pălării; miniaturi din lemn și hârtie; păpuși Catrina; fructe și legume (dovleci, chayotes, guayabas), obiectele preferate; obiecte din lut tip jucării cu roți, cutii cu manivelă, nelipsitul câine (*itzcuintle*) din lut ce însoțește sufletul mortului în lumea de dincolo; fluier în formă de cranii și alte instrumente muzicale, precum și tutun, în cazul în care sufletul celui plecat a fumat în timpul vieții. Tutunul are un sens ceremonial în prehispanitate.

Pregătirile și ceremonia dedicată Zilelor Morților (*Dias de muertos*) încep din septembrie sau din octombrie; în prima zi, sunt așteptate sufletele copiilor, iar prezența lor este anunțată cu un sunet specific al clopotelor, la miezul zilei.

Exercițiu de introspecție, recapitularea are un sens profund în viața omului, unde inevitabil se inserează gândul și meditația asupra morții ca transformare, ca renovare, ca odihnă și somn recuperator, ca generator al vieții adevărate, ca o cale spre interogare și deslușire a sensului profund al lucrurilor. Întoarcerea la *Ce*, la unitate și unificare este stadiul prin care ființa poate ajunge la plenitudine, prin aducerea, așezarea existenței laolaltă cu moartea pentru a veghea asupra legăturii lor spornice și pentru a întrevădea chipul vieții. Prin interogare permanentă, prin meditație, rugăciune, prin cântec și dans, moartea ca transformare și desprindere permanentă din stadiul etapelor încheiate, se poate ajunge la refacerea ritualică a structurii lumii: cele 13 trepte ale văzduhului, porțile (ne) lumești, cele nouă niveluri ale lumii de dincolo.

Concluziile, prezentate în **Capitolul X**, fac cunoscute elementele de originalitate ale tezei și actualitatea conceptului de dualitate. Teza este însoțită de un glosar de termeni în greaca veche, latină și limbile indigene vorbite și astăzi în Mexic (nahuatl, maya, zapotecă, huichol ș.a.); de lista intervievaților și de o seamă de fotografii din ambele spații culturale.

Lucrarea reprezintă inițierea unui demers ce nu a mai fost abordat până acum, de **aducere împreună a culturii române și mexicane** din perspectiva reprezentărilor existențiale și tanatologice; aducerea în prim-plan a conceptului de dualitate; aprofundarea unității deschise și a

transculturalului; analiza puterii simbolice a reprezentărilor tanatologice, ale vorbirii despre moarte.

Conștientizarea importanței dualității în interiorul și în exteriorul nostru ne ocrotește de căderea în fragmentarism, acest decupaj al frânturilor și confort de a privi părți izolate ale vieții, trăind cu iluzia reprezentării întregului. Acesta este motivul pentru care problematica morții este văzută în ansamblul reprezentărilor existențiale, de la nașterea lumilor până la așezarea ființei-sămânță, reciclarea sa în pântecul Pământului Mamă pentru continuarea vieții.

Meditația asupra dualității oferă omului actual o posibilitate de a evita drumul fără centru, un drum parcurs fără intenție proprie asumată, fără veghea necesară pregătirii fiecărei etape din viața sa, fără recunoștința față de trecutul identitar și formator și, în mod cert, fără un orizont al interogării asupra întrebărilor fundamentale „Cine sunt în lumea ce se desfășoară în față mea?”, „Încotro mă îndrept și cum îmi parcurg drumul?”.

Conștientizându-și rolul său în lume, ființa înțelege faptul că încheierea oricărei etape este în mod categoric, o moarte, o transcendere spre următoarea etapă până la „marea călătorie” spre lumea de dincolo. Locuirea lumii este, mai degrabă, adăpostirea alterității proprii în oglinda identității Celuilalt.

Călătoria este, în viziunea acestei lucrări, ceea ce determină consolidarea unei identități, fie că această călătorie are loc în *preajma* casei, în „satul” vecin sau într-un tărâm îndepărtat, cu însoțitorii potriviți, pornind de la dublul interior, de la geamănul Xolot până la cei care apar în momentul adecvat pentru a ne îndruma, călăuzele lumii de aici și călăuzele spre lumea de dincolo.

Dualitatea este cea pe care o purtăm în interiorul nostru și pe care o activăm de fiecare dată când ne aplecăm cu atenție asupra lucrurilor și situațiilor de cunoscut. A ne forma ca ființe în fața Domnului Eternului Surâs, a lui Mictlantecuhtli, sau „a avea moartea înaintea ochilor”, urmând îndemnul filocaliei, este „grija față de ființă”, este așezarea de partea conștiinței și a răbdării față de sine și de ceilalți, așezarea de partea toleranței și a nădejzii.

Lucrarea constituie începutul unui proces îndelungat de cercetare ce va urma și care-și propune să aducă noi perspective în ceea ce privește conceptul dualității în abordarea *vorbirii despre moarte*, a relației identitate-alteritate și a diversității culturale în unitate în România și în Mexic.

Bibliografie

Bibliografie principală

Alonso, Marcos Matias (comp.), *Rituales agrícolas y otras costumbres guerrerenses (Siglos XVI-XX)*, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, Mexico, 1994.

Amzulescu, Al.I., *Cîntecul nostru bătrînesc*, Editura Minerva, București, 1986.

Angel Rubio, Migel, *La morada de los santos: Expresiones del culto religioso en el sur de Veracruz y en Tabasco*, Instituto Nacional Indigenista, Mexico, 1995.

Ariès, Philippe, *Omul în fața morții*, vol.1: *Vremea gisașilor*; vol. 2: *Moartea sălbatică*, traducere din limba franceză de Andrei Niculescu, Editura Meridiane, București, 1996.

Aristotel, *Poetica*, studiu introductiv, traducere de D.M.Pippidi, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1965.

Arnold, Paul, *Cartea mayașă a morților*; traducere din limba franceză de Carola Francisc, București, Editura Antet, 1996.

Arthos, John, *Gadamer's Poetics: A Critique of Modern Aesthetics*, Bloomsbury Academic, London, 2013.

Aslam, Constantin, *Paradigme în istoria esteticii filosofice: din Antichitate până în Renaștere*, Institutul European, Iași, 2013.

Asturias, Miguel Ángel, *Hombres de maiz*, edición critica de Gerald Martin, ALLCA XX/Editorial Universitaria, Madrid, 1997.

Augustin, Sfântul, *Soliloquia = Solilocvii; De natura boni = Despre natura binelui; De agone christiano = Despre lupta creștină*, ediție bilinngvă, traducere din limba latină Vasile Sav, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.

Bachelard, Gaston, *Psihanaliza focului*, traducere de Lucia Ruxandra Munteanu, Editura Univers, București, 2002.

Baez Cubero, Lourdes, Rodriguez Lazcano, Catalina (coord.) *Morir para vivir en Mesoamerica*, Instituto Nacional de Antropología e Historia, Veracruz, 2008.

Báez-Jorge, Félix, *El lugar de la captura: simbolismo de la vagina telurica en la cosmovisión mesoamericana*. Gobierno del Estado de Veracruz, Mexico, 2008.

Báez-Jorge, Félix. *La afrodita barbuda (Literatura plástica en la perspectiva antropológica)*, Conalcuta. Gobierno del Estado de Veracruz, IVEC, Xalapa, Mexico, 1998.

Báez-Jorge, Félix, Martínez, Gómez, *Tlacatecolotl y el Diablo (La cosmovisión de los nahuas de Chicontepec)*, segunda edición, Fondo Editorial de Culturas Indígenas, México, 2002.

Barbăneagră, Paul, *Arhitectură și geografie sacră; Mircea Eliade și redescoperirea sacrului: filme realizate de Paul Barbăneagră*, traducere de Mihaela Cristea și Marcel Tolcea, Editura Polirom, Iași, 2000.

Băncilă, Vasile, *Duhul sărbătorii*, Editura Anastasia, București, 1996.

Bărbulescu, Mihai, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, ediția a-II-a, revăzută și adăugită, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2003.

Bărbulescu, Mihai, *Signum originis: religie, artă și societate în Dacia Romană*, Editura Academiei Române, București, 2009.

Beauregard Garcia, Lourdes; Aquino Rodríguez, Lourdes (compil.), *Todos Santos: una tradición mexicana, patrimonio de la humanidad*, Instituto de Antropología de la Universidad Veracruzana, 2010.

- Beauregard** Garcia, Lourdes; Aquino Rodríguez, Lourdes, (compil.), *Muerte, altares y ofrendas*, Instituto Veracruzano de Cultura, Veracruz, 2002.
- Behr**, John Pr., *Taina lui Hristos. Viața în moarte*, traducere din limba engleză de Gheorghe Fedorovici, București, Editura Sophia, 2008.
- Beltran**, Gonzalo Aguirre, *Cujila: Esbozo etnográfico de un pueblo negro*, Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1974
- Berciu-Drăghicescu**, Adina; **Trofin**, Liliana; **Țircomnicu**, Emil, *Ipostaze spirituale ale romanității orientale*, Editura Universității din București, București, 2005.
- Bernea**, Ernest, *Cadre ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, Editura Cartea Românească, București, 1985.
- Bernea**, Ernest, *Moartea și înmormântarea în Gorjul de Nord*, Editura Vreamea, București, 2007.
- Bernea**, Ernest, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Besançon**, Alain, *Imaginea interzisă*, traducere din franceză de Mona Antohi, Editura Humanitas, București, 1996.
- Blaa**, Lucian, *Opera poetică*, ediția a 2-a, Editura Humanitas, București, 2007.
- Blaa**, Lucian, *Trilogia culturii: Orizont și stil. Spațiul mioritic. Geneza metaforei și sensul culturii*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Blaa**, Lucian, *Trilogia valorilor*; vol. 3, *Artă și valoare*, Editura Humanitas, București, 1996.
- Broda**, Johanna; **Good** Eshelman, **Báez-Jorge**, Félix, *Historia y vida ceremonial en las comunidades mesoamericanas: los ritos agrícolas*, Instituto Nacional de Antropología e Historia, Mexico, 2004.
- Burgos**, Jean, *Imaginar și creație*, Editura Univers, București, 2003.
- Cabrera**, Sonia C. Iglesias y; Cardenas, Leticia Salazar; Gomez, Julio Cesar Martinez, *La Semana Santa en Mexico. Con la muerte en la cruz*, Mexico, Conalculca, 2001
- Caillois**, Roger, *Omul și Sacrul*, traducere din limba franceză de Dan Petrescu, Editura Nemira, București, 2006.
- Capdecombe**, Marie, *Viața morților. Despre fantomele de ieri și de azi*, traducere din limba franceză de Luminița Brăileanu, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Caso**, Alfonso, *El pueblo del Sol*, Fondo de Cultura Económica, Mexico, 2003.
- Cassirer**, Ernst, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I, *Gândirea mitică*, traducere din limba germană de Adriana Cînteța, Editura Paralela 45, Pitești, 2008a.
- Cassirer**, Ernst, *Filosofia formelor simbolice*, vol. II, *Gândirea mitică*, traducere din limba germană de Mihaela Bereschi, Editura Paralela 45, Pitești, 2008b.
- Castaneda**, Carlos, *Al doilea cerc de putere*, traducere din limba engleză de Gabriel Florentin Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2007.
- Castaneda**, Carlos, *Arta visatului*, traducere din limba engleză de Lucia Vitcowsky, Editura RAO International Publishing Company, 2000a.
- Castaneda**, Carlos, *Călătorie la Ixtlan*, traducere din limba engleză de Gabriel Florentin Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2004a.
- Castaneda**, Carlos, *Cealaltă realitate*, traducere din limba engleză de Gabriel Florentin Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2005.

- Castaneda**, Carlos, *Darul Vulturului*, traducere din limba engleză de Gabriel Florentin Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2008.
- Castaneda**, Carlos, *Focul lăuntric*, traducere din limba engleză de Alexandra Petrea, Editura RAO International Publishing Company, 2000a.
- Castaneda**, Carlos, *Învățăturile lui don Juan*, traducere din limba engleză de Eugenia Popescu, Editura RAO International Publishing Company, 2004b.
- Castaneda**, Carlos, *Latura activă a infinității*, traducere din limba engleză de Raluca Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2003a.
- Castaneda**, Carlos, *La rueda del tiempo: los chamanes del antiguo México y sus pensamientos acerca de la Vida, la Muerte y el Universo*, Plaza & Janés Editores S.A., México, 1999.
- Castaneda**, Carlos, *Povestiri despre putere*, traducere din limba engleză de Gabriel Florentin Popa, Editura RAO International Publishing Company, 2003b.
- Castaneda**, Carlos, *Puterea tăcerii*, traducere din limba engleză de Daniela Truția, Editura RAO International Publishing Company, 2000c.
- Călători străini despre Țările Române**, vol.I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1968.
- Călători străini despre Țările Române**, vol.V, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1973.
- Călători străini despre Țările Române**, vol.VI, volum îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Ceremonias de días de muertos** (Cuaderno de trabajo; 4), volum îngrijit de Efraín Cortés Ruiz, INAH, México, 1975.
- Cherciu**, Ion, *Tradiții și credințe populare din Țara Vrancei*. Editura Enciclopedică, București, 2007.
- Chevalier**, Jean; Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri: mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, 3 vol., Editura Artemis, București, 1993.
- Cioran**, Emil, *Antropologia filosofică*, Editura Pentagon-Dionysos, Craiova, 1991.
- Cobos**, Rafael (coord.), *Culto funerario en la sociedad maya: Memoria de la Cuarta Mesa Redonda de Palenque*, Instituto Nacional de Antropología e Historia, Mexico, 2004.
- Codreanu**, Theodor, *Transmodernismul*, Editura Princeps Edit, Iași, 2011.
- Cojocaru**, Nicolae, vol.I., *Din preistorie până la mijlocul sec.al XIX-lea*, Editura Etnologică, București, 2006.
- Coman**, Mihai, *Bestiarul mitologic românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.
- Cornea**, Andrei, *O istorie a neființei în filozofia greacă: de la Heraclit la Damascios*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Costa**, Jean Patrick, *Los chamanes ayer y hoy*, Siglo XXI Editores, Mexico, 2003.
- Cramer**, Friedrich, *Haos și ordine: Structura complexă a viului*, traducere din limba germană de Andrei Apostol și Marius Stan, Editura Bic ALL, București, 2001.
- Crișan**, Ion Horațiu, *Civilizația geto-dacilor*, vol.I, Editura Dacica, București, 2008a.
- Crișan**, Ion Horațiu, *Civilizația geto-dacilor*, vol.II, Editura Dacica, București, 2008b.

Crucea, o selecție de texte din materialul reunit pentru „Cabinetul de studiu CRUCEA”, Costion Nicolescu, Anca Manolescu, Șerban Angheliescu, Editura Muzeul Țăranului Român, București, 1993.

Cuando aparecen las mariposas. Etnografía de la muerte en algunos lugares de Mexico, CNCA, INAH, MNA, Mexico, 1995.

Dana, Dan, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade: Istorie despre un zeu al pretextului*, Editura Polirom, Iași, 2008.

Detienne, Marcel, *Los maestros de verdad en la Grecia Arcaica*, version castellana de Juan Jose Herrera, Taurus Ediciones, Madrid, 1983.

Diaz Vazquez, Rosalba, *El ritual de la lluvia en la tierra de los hombres tigre. Cambio sociocultural en una comunidad nahuatl (Acatlan, Guerrero, 1998-1999)*, Editorial CNCA-Dirección General de Culturas Populares e Indígenas, Mexico, 2003.

Djuvara, Neagu, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Editura Humanitas, București, 2004.

Dolores LaChapelle, *Sacred Land. Sacred Sex. Rapture of the Deep. Concerning Deep Ecology and Celebrating Life*, Finn Hill Arts, Silverton, 1988.

Dorondel, Ștefan, *Moartea și apa: ritualuri funerare, simbolism acvatic și structura lumii de dincolo în imaginarul timpurilor moderne*, Editura Paidea, București, 2004.

Douglas, Mary, *Símbolos naturales. Exploraciones en cosmología*, traducção en español de Carmen Criado, Alianza Editorial, Madrid, 1978.

Drogeanu, Paul, *Practica feticirii*, Editura Eminescu, București, 1985.

Dualidad, Museo de Antropologia de Xalapa, Xalapa, 2008.

Dumitrescu, Sorin, *Biserici*, Editura Centrul de Cultură Palatele Brâncovenești, București, 2007.

Durand, Gilbert, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, traducere de Muguraș Constantinescu, Anișoara Bobocea, Editura Nemira, București, 1999.

Duverger, Christian, *La flor letal: economia del sacrificio azteca*, Fondo de Cultura Economica, Mexico, 1983.

Eckhart, Johannes, *Despre omul nobil, cupa din care bea regele: tratat*, traducere din germana medievală de Gabriel H. Decuble, Editura Humanitas, București, 2007.

Edinger, Edward F., *Ego și arhetip*, traducerea din limba engleză de Claudiu Pănculescu, Nemira Publishing House, București, 2014.

Eliade, Mircea, *Arta de a muri: antologie*, selecție de texte și note de Magda Ursache și Petru Ursache, ed. a 3-a, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2006.

Eliade, Mircea, *De la Zalmoxis la Genghis-Han: studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, traducere din limba franceză de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol.I, *De la epoca de piatră la misterele din Eleusis*, traducere de Cezar Baltag, Editura Universitas, Chișinău, 1992a.

Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol.II, *De la Gautama Buddha până la triumful creștinismului*, traducere de Cezar Baltag, Editura Universitas, Chișinău, 1992b.

Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol.III, *De la Mohamed la epoca Reformelor*, traducere de Cezar Baltag, Editura Universitas, Chișinău, 1992c.

Eliade, Mircea, *Împotriva deznădejzii: publicistica exilului*, Editura Humanitas, București, 1992d.

- Eliade**, Mircea, *Încercarea labirintului*, traducere din limba franceză de Doina Cornea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1990.
- Eliade**, Mircea, *Mituri, vise, mistere*, Univers Enciclopedic, București, 2010.
- Eliade**, Mircea, *Morfologia religiilor: Prolegomene*, Editura Jurnalul Literar, București, 1993.
- Eliade**, Mircea, *Șamanismul și tehnicile arhaice extazului*, Editura Humanitas, București, 1997.
- Eliade**, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, ediția a IV-a, traducere din limba franceză de Mariana Noica, Editura Humanitas, București, 2008.
- Enache**, Gheorghe, *Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare*, Editura Paidea, București, 2006.
- Eretescu**, Constantin, *Folclorul literar al românilor: o privire contemporană*, Editura Compania, București, 2004.
- Espejo**, Alberto; Ramirez, Ihali; Cuevas, Norma, *Diccionario mitico-magico de Veracruz*, Editorial Gobierno del Estado de Veracruz-Llave, Veracruz, 1994.
- Figuri ilustre din perioada Renașterii*, Editura Albatros, București, 1972.
- Flores Martos**, Juan Antonio; **Gonzales**, Luis Abad, *Etnografias de la muerte y las culturas en America Latina*, Universidad de Castilla-La Mancha, Agencia Española de Cooperación Internacional, Cuenca, 2007.
- Flores Torres**, Oscar, *Historiadores del Mexico XX*, Trillas, Mexico, 2003.
- Florian**, Mircea, *Recesivitatea ca structură a lumii*, vol.I, Editura Eminescu, București, 1983a.
- Florian**, Mircea, *Recesivitatea ca structură a lumii*, vol.II, Editura Eminescu, București, 1983b.
- Fochi**, Adrian, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, Editura Minerva, București, 1976
- Gablik**, Suzi, *A eșuat modernismul?*, traducere de Viorel Zaicu, Editura Curtea Veche Publishing, 2008.
- Gadamer**, Hans-Georg, *Actualitatea frumosului*, traducere de Val.Panaitescu, Iași, Polirom, 2000.
- Gadamer**, Hans-Georg, *Adevăr și metodă*, traducere de Gabriel Cercel și Larisa Dumitru, Gabriel Kohn și Călin Petcana București, Editura Teora, București, 2001.
- Gadamer**, Hans-Georg, *Elogiul teoriei; Moștenirea Europei*, traducere de Octavian Nicolae, Val. Panaitescu, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Galinier**, Jacques, *La mitad del mundo. Cuerpo y cosmos en los rituales otomies*, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Mexico, 1990.
- Geană**, Gheorghită, *Antropologie culturală: un profil epistemologic*, Editura Criterion Publishing, București, 2005.
- Gennep**, Arnold Van, *Riturile de trecere : studiu sistematic al riturilor de poartă și de prag, de ospitalitate, de adopție, de sarcină și de naștere, de copilărie și de pubertate, de inițiere, de ordinație*, traducere de Lucia Berdan și Nora Vasilescu, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Ghinoiu**, Ion, *Lumea de aici, lumea de dincolo: ipostaze românești ale nemuririi*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999.
- Ghinoiu**, Ion, *Mitologie română: dicționar*, ed. a 2-a, rev., Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013.
- Ghinoiu**, Ion, *Panteonul românesc: dicționar*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
- Gimbutas**, Marija, *Civilizație și cultură: vestigii prehistorice în sud-estul european*, traducere de Sorin Paliga, Editura

Meridiane, București, 1989.

Girard, René, *Despre cele ascunse de la întemeierea lumii*, traducere din limba franceză de Maria Runcan, ediția a II-a, revizuită, Editura Nemira, București, 1999.

Gómez, M.A.; Delgado, J.A., *Ritos y mitos en México en otras culturas*, Grupo Editorial Tomo, México, 2000.

González Torres, Yólotl, *Danza tu palabra: la danza de los concheros*, SMER, CONACULTA, INAH, Plaza y Valdés, México, D.F., 2005

González Torres, Yolotl, Guadalajara, Juan Carlos Ruiz, *Diccionario de mitología y religión de Mesoamérica*, Editorial Larousse, México D. F., 1995.

Gorovei, Artur, *Credințe și superstiții ale poporului român*, Editura „Grai și suflet – Cultura națională”, București, 2003.

Grof, Stanislav, *Dincolo de rațiune: naștere, moarte și transcendență în psihoterapie*, traducere din limba engleză de Ileana Achim, Raluca Aron, Editura Curtea Veche Publishing, 2007.

Grube, Nikolai (ed.), *Maya: Divine Kings of the Rainforest*, Cologne: Könnemann Press, 2007.

Gubler, Ruth, (coord., compil.); **Martel**, Patricia (compil.), *Yucatán a través de los siglos: (memorias del simposio del 49 Congreso Internacional de Americanistas, Quito, Ecuador, 1997)* Universidad Autónoma de Yucatán, Yucatán, 2001.

Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2003.

Heidegger, Martin, *Originea operei de artă*, traducere de Thomas Kleininger, Gabriel Liiceanu, Editura Humanitas, București, 2011.

Heidegger, Martin, *Prolegomene la istoria conceptului de timp*, traducere din limba germană de Cătălin Cioabă, Editura Humanitas, București, 2005.

Hernandez, Jorge Diaz, *Los Chatinos: Etnicidad y organizacion social*, Gobierno del Estado de Oaxaca e IISUABJO, Oaxaca, Mexico, 1992.

Herseni, Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească: studiu de paleoetnografie a cetelor de feciori din țara Oltului*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.

Impelluso, Lucia, *Natura și simbolurile sale: plante, flori și animale*, traducere din limba italiană de Ana Maria Gebăilă, Editura Monitorul Oficial R.A., București, 2009.

Istoria religiilor, Vol. V: *Religiile Americii precolumbiene și ale populațiilor indigene*, traducere de Smaranda Scriitoru și Cornelia Dumitru, coord. de Giovanni Filoramo, Polirom, Iași, 2008.

Istoria românilor, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Acad. Mircea Petrescu Dâmbovița, Alexandru Vulpe (coord.), Editura Enciclopedică, București, 2001a.

Istoria românilor, vol. II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, Dumitru Protase, Alexandru Suceveanu (coord.), Editura Enciclopedică, București, 2001b.

Istoria românilor, vol. III, *Genezele românești*, Ștefan Pascu, Răzvan Theodorescu (coord.), Editura Enciclopedică, București, 2001c.

Istoria românilor, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, Dumitru Micu, Dan Grigorescu, Ioan Scurtu (coord.), București, Editura Enciclopedică, 2003.

Jacinto Zavala, Agustin, *Mitologia y modernizacion*, El Colegio de Michoacan, Michoacan, 1988.

Jaspers, Karl, *Texte filosofice*, traducerea din limba germană de George Purdea, Editura Politică, București, 1986.

- Jankélévitch**, Vladimir, *Tratat despre moarte*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Editura Amacord, Timișoara, 2000.
- Jerónimo** Santiago, María, *Huipiles de Valle Nacional. Arte y mitología*, CNCA-DGCPI/Secretaría de Cultura del Gobierno de Oaxaca, Oaxaca, 2006.
- Johansson**, Patrick, *Ritos mortuorios nahuas precolombinos*. Colección Portal Poblano, Mexico, Secretaria de Cultura del Gobierno de Puebla, 1998
- Jung**, Carl Gustav, *Cartea roșie: Liber novus*, traducere de Viorica Nișcov și Simona Reghintovschi, Editată, introducere de Sonu Shamdasani, Editura Trei, București, 2011.
- Jung**, Carl Gustav, *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*, traducere din limba germană de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Teora, București, 1997.
- Jung**, Carl Gustav, *În lumea arhetipurilor*, traducere din limba germană de Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Jurnalul literar, București, 1994.
- Koyre**, Alexandre, *De la lumea închisă la universul infinit*, traducere din limba engleză de Vasile Tonoiu, Humanitas, București, 1997.
- Lafaye**, J., *Quetzalcóatl y Guadalupe: la formación de la conciencia nacional en México*, FCE, Mexico, 1977.
- Landa**, Fraile Diego de, *Relación de las cosas de Yucatán*, Porrúa, Mexico, 1982
- Laplantine**, François, *Las tres voces de la imaginación colectiva: mesianismo, posesión y utopía*, Gedisa, Barcelona, 1977.
- Lardellier**, Pascal, *Teoria legăturii ritualice*, traducere de Valentina Pricopie, Tritonic, Bucuresti, 2009.
- Lastra**, Yolanda, *Los otomiés, su lengua y su historia*, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, 2006.
- Le Breton**, David, *Antropologia corpului și modernitatea*, traducere de Doina Lică Editura Amacord, Timișoara, 2002.
- León-Portilla**, Miguel, *La filosofía náhuatl: Estudiada en sus fuentes; con un nuevo apéndice*, Universidad Nacional Autónoma de México, Mexico, 2006.
- Lévinas**, Emmanuel, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, traducere de Ioan Petru Deac, Editura BIC ALL, București, 2000.
- Liiceanu**, Gabriel, *18 cuvinte-cheie ale lui Martin Heidegger*, Editura Humanitas, București, 2012.
- Lips**, Iulius E., *Obârșia lucrurilor: O istorie a culturii omenirii*, Editura Științifică, București, 1964.
- Lome**, Emilio Angel, *Muertos....pero de gusto!*, SEP, Aguilar, Altea, Taurus, Alfaguara, Mexico, 2003.
- Lomintz**, Claudio, *Idea de la muerte en Mexico*, traduccion en español del ingles de Mario Zamudio Vega, Mexico, FCE, 2006.
- López-Austin**, Alfredo, *Tarascos y mexicas*, FCE, Mexico, 1981.
- Macina**, Vicenza Lillo, *El Temazcalli mexicano: Su significacion simbolica y su uso psicoterapeutico pasado y presente*, Plaza y Valdes, Mexico, 2007.
- Malvado**, Elsa; Pereira, Gregory; Tiesler, Vera (coord.), *El cuerpo humano y su tratamiento mortuario.*, INAH, Mexico, 1997.
- Man**, Grigore, *Biserici de lemn din Maramureș*, Editura Proema, Baia Mare, 2007.

- Maria** Marzal, Manuel *Tierra encantada: tratado de antropología religiosa de América Latina*, Editorial Trotta, Fondo Editorial de la Pontificia Universidad Católica del Perú, Madrid, 2002
- Marian**, Simion Florea, *Înmormântarea la români*, Editura Grai și Suflet Cultura Națională, București, 1995.
- Mariposas en el agua: historia y simbolismo en el Papaloapan**, Luis Alberto Montero Garcia, Israel Sandre Osario, Jose Velasco Toro (coord.), Veracruz, Universidad Veracruzana, Veracruz, 2011.
- Matias** Alonso, Marco (comp.), *Rituales agrícolas y otras costumbres guerrerenses (Siglos XVI-XX)*, Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social, Mexico, 1994.
- Mauss**, Marcel; Henry, Hubert, *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*, traducere de Gabriela Gavril, Editura Polirom, Iași, 1997.
- Mazilu**, Dan Horia, *O istorie a blestemului*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- Mazilu**, Dan Horia, *Văduvele sau Despre istorie la feminin*, Editura Polirom, Iași, 2008.
- Meza** Gutiérrez, Arturo, *Cuauhpohualli: collar de turquesas engarzado con oro de Sol*, Ediciones Artesanales Malinalli. México, 1999.
- Meza** Gutiérrez, Arturo, *Mosaico de jade con reflejos de obsidiana. „Quetzalcoatl ... un acercamiento a la realidad”*, Consejo de la Ciudad de Morelia, Consejo Coordinador Empresarial del Estado de Michoacán A. C., El Diario Grande de Michoacán PROVINCIA, México, 2009.
- Mihăilescu**, Vintilă, *Antropologie: cinci introduceri*, Editura Polirom, Iași, 2009.
- Miller**, Mary Ellen, *Maya Art and Architecture*, Thames & Hudson Ltd, London, 1999.
- Milošević**, Nikola, *Eseuri de antropologie literară*, traducere din limba sârbă de Dorin Stoenescu, Editura Univers, București, 1983.
- Moctezuma**, Eduard Matos. *Muerte al filo de obsidiana: los nahuas frente a la muerte*, Fondo de Cultura Económica, México, D.F., 2008.
- Montes**, Marisela Hernandez, *La concepción de la muerte entre los otomíes y tepehuas serranos de la Huasteca Veracruzana: creencias y ritos funerarios, un estudio comparativo*, tesis, lic. en etnología. ENAH, 2002.
- Morin**, Edgar, *Mis demonios*, Editorial Kairos, Barcelona, 1994.
- Morretta**, Angelo, *Miturile vechilor civilizații mexicane: olmeci, teotihuacani, zapoteci, mayași, tolteci, azteci*, traducere de Viorica Alistar, București, Editura Tehnică, 1998.
- Newberg**, Andrew, d'Aquili, Eugene, Rause, Vince, traducere de Ramona Neacșa, *De ce nu dispare Dumnezeu: știința creierului și biologia credinței*, Curtea Veche Publishing, București, 2008.
- Nicolescu**, Basarab (ed.), *La confluința a două culturi: Lupasco astăzi: Lucrările colocviului Internațional UNESCO, 24 martie 2010*, Editura Curtea Veche Publishing, București, 2010.
- Nicolescu**, Basarab, *Noi, particula și lumea*, traducere de Vasile Sporici, Junimea, Iași, 2007.
- Nicolescu**, Basarab, *Transdisciplinaritatea. Manifest*, traducere de Horia Mihail Vasilescu, Editura Polirom, Iași, 1999.
- Niculiță-Voronca**, Elena, *Datinile și credințele poporului român. Adunate și așezate în ordine mitologică*, Vol. I, Editura Saeculum Vizual, București, 2008.
- Oișteanu**, Andrei, *Motive și semnificații mito-simbolice în cultura tradițională românească*, Editura Minerva, București, 1989.
- Olinescu**, Marcel, *Mitologie românească*, București, Editura 100+1 Gramar, 2004.

- Olteanu**, Antoaneta, *Mitologie comparată*, București, Editura Universității din București, 1997.
- Olteanu**, Antoaneta, *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*, București, Paidea, 2009.
- Oltean**, Dan, *Religia dacilor*; Editura Saeculum I. O., București, 2008.
- Pamfilie**, Tudor, *Mitologie românească*, Editura ALL, București, 1997.
- Panea**, Nicolae, *Gramatica funerarului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2003.
- Panea**, Nicolae, *Folclor literar românesc: pâinea, vinul și sarea. Ospitalitatea și moartea*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2005.
- Panea**, Nicolae, Fifor, Mihai, *Cartea românească a morții: o hermeneutică a textului ritual funerar*; Centru Județean al Creației Populare Mehedinți, Drobeta Turnu-Severin, 1998.
- Pantelimon**, Corina Bistriceanu, *Sacralitatea răului: studiu de sociologia tradiției*, Editura Lumea credinței, București, 2008.
- Papadima**, Ovidiu, *O viziune românească a lumii*, Editura SAECULUM I.O., București, 1995.
- Părinții Capadocieni*, Petre Semen, Liviu Petcu, Gheorghe Vlăduțescu (coord.), Editura Fundației Academice „AXIS”, Iași, 2009.
- Pârvan**, Vasile, *Dacia: civilizațiile antice din țările carpato-dunărene*, traducere de Radu Vulpe, ediția a 6-a, Editura 100+1 Gramar, București 2002.
- Peake**, Anthony, *Există viață după moarte?*, traducere din limba engleză de Justina Baradol, Editura Litera, București, 2009.
- Peters**, Francis E., *Termenii filozofiei grecești*, traducere din limba engleză de Drăgan Stoianovici, Editura Humanitas, București, 1993.
- Petre**, Zoe, *Practica nemuririi: O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Pitarch**, Pedro Ramon, *Ch'ulel. Una etnografía de las almas tzeltales*, Fondo de la Cultura Economica, 1996.
- Pogorilovschi**, Ion, *Viziunea axială a lumii: De la fenomenul stâlpnic tradițional la Brâncuși*, Editura Vremea, București, 2001.
- Pop**, Dumitru, *Obiceiuri agrare în tradiția populară românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989.
- Popoiu**, Paula, *Etnologie*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2007.
- Rose**, Seraphim, *Sufletul după moarte*, traducere de Constantin Jinga, Editura Anastasia, București, 1996.
- Rubén Vicente**, Lara; Cortés Vicente, Emilio, *Voces indígenas contemporáneas: Pak'atamàx, Xtalakpastak'atk'an Xapayan ni xlakapu'atk'an Jamasapijnìn Akxka'*, Lakachikàn, SEC, Gobierno del Estado, Xalapa-Veracruz, México, 2005.
- Rubio**, Migel Angel, *La morada de los santos: Expresiones del culto religioso en el sur de Veracruz y en Tabasco*, Instituto Nacional Indigenista, Mexico, 1995.
- Ruiz Mendez**, Teresita de Jesus, *Ser curandero en Uruapan – Zamora*, El Colegio de Michoacán, Instituto Michoacano de Cultura, Michoacán, 2000.
- Sahagún**, Fray Bernardino, *Historia General de las cosas de Nueva España*, Editorial Porrúa, México, 1969.
- Sahagún**, Fray Bernardino, *Istoria generală a lucrurilor din Noua Spanie*, traducere din limba spaniolă de Narcis

Zărnescu, Editura Meridiane, București, 1989.

San Miguel Chiptik: *Testimonios de una comunidad tojolabal: San Migel Ch'ib'tik ja'jastal'aytiki*, edición y comentarios por Carlos Lenkersdorf, Gemma van der Haar, Siglo Veintiuno Editores, Mexico, DF, 1998.

Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. vol. I, *Oltenia*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. vol. II, *Banat, Crișana, Maramureș*, Editura Enciclopedică, București, 2002.

Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. vol.III, *Transilvania*, Editura Enciclopedică, București, 2003.

Sărbători și obiceiuri: răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, vol. IV, *Moldova*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

Sărbători și obiceiuri, răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. vol.V, *Dobrogea, Muntenia*, Editura Enciclopedică, București, 2009.

Scrima, André, *Timpul rugului aprins: maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, traducere de Anca Manolescu, Editura Humanitas, București, 2010.

Sîrbu, V., Florea, G., *Imaginar și imagine în Dacia preromană*, Editura Istros, Brăila, 1997.

Soustelle, Jacques, *Olmecii: cea mai veche civilizație a Mexicului*, traducere din limba franceză de Narcis Zărnescu, Editura Meridiane, București, 1982.

Souzenelle, Annick de, *Symbolismul corpului uman*, traducere de Margareta Gyurcsik, Editura Amacord, Timișoara, 1999.

Spence, Lewis, *Mituri precolumbiene: Mexic, America Centrală, Peru*, traducere din limba engleză de Mariana Buruiană, Editura Herald, București, 2011.

Stăniloae Dumitru, *7 dimineți cu Părintele Stăniloae: convorbiri realizate de Sorin Dumitrescu*, București, Editura Anastasia, 1992.

Studii și Cercetări, Muzeul Satului, București, 1971.

Șăineanu, Lazăr, *Studii folclorice: Cercetări în domeniul literaturii populare*, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, București, 2003.

Theodorescu, Răzvan, *Civilizația românilor între medieval și modern: orizontul imaginii: 1550 - 1800*, Princeps Edit, Iași, 2006.

Thompson, J. Eric S., *Historia y religión de los mayas*, traducción al español por Félix Blanco, Siglo Veintiuno Editores, 1975.

Todorov, Tzvetan, *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, traducere de Magda Jeanrenaud, Institutul European, Iași, 1994.

Uzeta Iturbide, Jorge, *El camino de los santos: historia y logica cultural otomi en la Sierra Gorda guanajuantese*, El Colegio de Michoacán/Instituto Estatal de la Cultura del Estado de Guanajuato, Zamora, Michoacán, 2004.

Vasile cel Mare, Sfântul, *Epistole*, traducere din limba greacă de Pr.Teodor Bodagae, Editura Basilica, București, 2010.

Vasilescu, Virgil, *Semnele cerului: cultură și civilizație carpatică*, Editura Arhetip, București, 1995.

Vazquez Salguero, David Eduard; Corral Bustos, Adriana, *Monumentos funerarios del cementerio del Saucito, San Luis Potosí, 1889-1916*, El Colegio de San Luis, Mexico, 2004.

- Văduva**, Ofelia, *Magia darului*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Vidas**, Anath Ariel de, *El trueno ya no vive aquí: Representaciones de la marginalidad y construcción de la identidad teenek (Huasteca veracruzana, Mexico)*, CIESAS: COLOSAN: CEMCA: IRD, México, 2003.
- Villa Rojas**, Alfonso, *Estudios etnograficos: Los mayas*, Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Mexico D.F., 1995.
- Vlăduțescu**, Gheorghe, *Filosofia legendelor cosmogonice românești*, Editura Minerva, București, 1982.
- Vlăduțescu**, Gheorghe, *O istorie a ideilor filosofice*, Editura Științifică, București, 1990.
- Vulcănescu**, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*, vol.I, *Pentru o nouă spiritualitate filosofică*, Editura Eminescu, București, 1996a.
- Vulcănescu**, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*, vol.II, *Chipuri spirituale*, Editura Eminescu, București, 1996b.
- Vulcănescu**, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*, vol.III, *Către ființa spiritualității românești*, Editura Eminescu, București, 1996c.
- Westheim**, Paul, *La calavera*, Fondo de Cultura Economica, Mexico, 1983.
- Williams Garcia**, Roberto, *Danzas y adanzas*, tomo I, Editorial de Gobierno del Estado de Veracruz, 2007a.
- Williams Garcia**, Roberto, *Mitos tepehuas*. Consejo Veracruzano de Arte Popular, Xalapa, 2007b, p.36
- Wittgenstein**, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, traducere de Alexandru Surdu, Humanitas, București, 1991.
- Wunenburger**, Jean-Jacques, *Filozofia imaginilor*; traducere de Muguraș Constantinescu, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Yalom**, Irvin, *Privind soarele în față : Cum să înfrângem teroarea morții*, traducere de Ștefania Mihalache, Editura Velant, București, 2001
- Yves-Leloup**, Jean, *Profunzimea uitate ale creștinismului: Convorbiri cu Karin Andrea de Guise*, traducere de Gabriela Sandu, Curtea Veche Publishing, București, 2008.
- Yves-Leloup**, Jean. *A avea grijă de ființă: Filon și Terapeuții din Alexandria*, traducere de Roxana Miart, București: Elena Francisc Publishing, 2009.
- Zamora Águila**, Fernando, *Filosofia de la Imagen: lenguaje, imagen y representación*, UNAM, Mexico, 2007.
- Zavala**, Augustin Jacinto, *Mitologia y modernacion*, El Colegio de Michoacán, Michoacán, 1988.

Bibliografie secundară

- Allan Poe**, Edgar, *Misterul lui Marie Rogêt: schițe, nuvele, povestiri: 1843-1849*, traducere din limba engleză de Liviu Cotrău, Editura Polirom, Iași, 2008.
- Antologia general de la poesia mexicana: De la epoca prehispanica a nuestros dias*, Seleccion, prologo y notas de Juan Domingo Arguelles, Editorial Oceano de Mexico, Mexico, 2012.
- Balade populare românești*, ediție îngrijită de Ioan Datcu, Editura Albatros, București, 1977.
- Bell**, Julian, *Oglinda lumii: o nouă istorie a artei*, traducere de Bogdan Lepădatu și Tania Șiperco, Editura Vellant, București, 2007.

- Bellatin**, Mario, *Salon de frumusețe. Lecții pentru un iepure mort*, traducere din limba spaniolă de Ilinca Ilian, Editura Velant, București, 2009.
- Cantemir**, Dimitrie, *Cele mai frumoase pagini*, Editura Prometeu, București, 1993.
- Călinescu**, Matei, *Portretul lui M*, Editura Polirom, Iași, 2003.
- Călinescu**, Matei, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- Crăciun**, Gheorghe, *Trupul știe mai mult. Fals jurnal la PUPA RUSSA (1993- 2000)*, Editura Paralela 45, Pitești, 2006.
- Creangă**, Ion, *Opere*, vol.1, Editura Minerva, București, 1970.
- Horia**, Vintilă, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Editura Europa, Craiova, 1990.
- Leșe**, Grigore, *Acum știu cine sunt*, Editura Humanitas, București, 2013.
- Nicolescu**, Basarab, *Ion Barbu. Cosmologia „Jocului secund”*, ediția a II-a, Editura Univers enciclopedic, București, 2004.
- Omul de piatră**. *Basmele călătoriilor în timp*, ediția a III-a, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Neagoe** Basarab, domn al Țării Românești, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, traducere în limba română de prof.dr. G. Mihăilă, Editura Roza Vânturilor, București, 1996.
- Noica**, Constantin, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Humanitas, București, 2011.
- Noica**, Constantin, *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Eminescu, București, 1978.
- Oișteanu**, Andrei, *Narcotice în cultura română: istorie, religie și literatură*, Editura Polirom, Iași, 2010.
- Paler**, Octavian, *Caminante: jurnal (și contrajurnal) mexican*, Editura Eminescu, București, 1980.
- Paz**, Octavio; Medellin, Alfonso, *Magia de la Risa*, Universidad Veracruzana, Xalapa, 1997.
- Paz**, Octavio, *Piatra soarelui*, traducere din limba spaniolă de Darie Novăceanu, Editura Univers, 1983.
- Păcurariu**, Francisc, *Antologia literaturii precolumbiene*, Editura Univers, București, 1973.
- Rulfo**, Juan, *Pedro Paramo*, traducere din limba spaniolă de Ileana Scipione, Editura RAO, București, 2006.
- Sorescu**, Marin, *Romanul călătoriilor. Jurnal intim. Plimb cățelul pământului*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2008.
- Șora**, Mihai, *Sarea pământului: cantată pe două voci despre rostul poetic*, Editura Cartea Românească, București, 1978.
- Teodorescu**, G. Dem., *Basme române*, ediție îngrijită de Stanca Fotino, Editura pentru Literatură, București, 1968.
- Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte: basme populare românești**, prefață de Virgiliu Ene, Editura Pentru Literatură, București, 1961.
- Ulian**, Petru, *Săpânța. Cimitirul vesel unde morții povestesc*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2005.

Reviste

- Arqueología Mexicana*, *El ciclo de la vida*, vol. X, no. 60, Editorial Raices, INAH, México, marzo-abril, 2003.
- Arqueología Mexicana*. *El culto a los ancestros en Mesoamerica*, Editorial Raices, INAH, México, vol.XVIII, no.106, 2010.

- Arqueología Mexicana. Fauna. Imágenes de ayer y hoy*, edición especial (E4), Mexico, 1999.
- Arqueología Mexicana*, Editorial Raices, Instituto Nacional de Antropología e Historia, Mexico, D.F., Volumen VI, no. 34, 1998.
- Arqueología Mexicana, La muerte en el México prehispánico*, volumen VII, número 40, Editorial Raices, INAH, México, noviembre-diciembre 1999.
- Arqueología Mexicana, Los animales en el México Prehispánico*, vol.VI, no.35, enero-febrero 1999.
- Arqueología Mexicana. Los dioses de Mesoamérica*, Vol. IV, número 53, Editorial Raices, INAH, México, enero – febrero 1996.
- Arqueología Mexicana, Los dioses mayas*, vol. 15, no. 88, noviembre – diciembre, Editorial Raices, INAH, México, 2007.
- Arqueología Mexicana. Los tarascos*, vol.IV, no.19, Editorial Raices, INAH, México mayo-junio 1996.
- Arqueología Mexicana. Mitos de la creación*, vol. X, num.56, Editorial Raices, INAH, México, julio-agosto 2002.
- Arqueología Mexicana. Ritos del México prehispánico*, Vol. VI, número 34, Editorial Raices, INAH, México, noviembre – diciembre de 1998.
- Arqueología Mexicana*. Edición especial, no. 22, 2006.
- Arqueología Mexicana*. Edición especial: *La religión mexicana. Catálogo de dioses*, no.30, abril 2009.
- Art FMR*, tomo I, Antichità A.C., Franco Maria Ricci (ed.), Milano, 1991.
- Artes de México, Elogio del cuerpo mesoamericano*, revista-libro, Instituto Nacional de Antropología e Historia, no. 69, México, 2004.
- Artes de México, Muerte azteca-mexica*, revista-libro, revista-libro, Instituto Nacional de Antropología e Historia, no. 96, 2009.
- Buletinul Bibliotecilor din Franța: Bibliotecă, formare, inserție* (Bulletin des bibliothèques de France) nr. 2, 2009.
- Caiete de antropologie istorică*, anul III, nr. 1-2 (5-6), ianuarie-decembrie 2004.
- Cultura*, Anul X, nr.6 (504), 19 februarie 2015.
- Estudios de Cultura Náhuatl*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, vol.27, 1997.
- Estudios de Cultura Náhuatl*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, vol. 43, enero-junio 2012.
- Estudios Sociológicos*, XXV, 74, Mexico, 2007.
- Hermeneia, revista de studii și cercetări hermeneutice, Artă și interpretare*, nr. 7, Editura Fundației Academiei AXIS, Iași, 2007.
- La Palabra y el Hombre*, no. 130, Universidad Veracruzana, Xalapa, abril-junio 2004.
- Relaciones*, 137, vol. XXXV, *Entre andamios. Ética y objetividad en las ciencias sociales*, invierno 2014.
- Tramas. Subjectividad y procesos sociales. Pensamiento mágico e imaginación colectiva*. Universidad Autónoma Metropolitana, Mexico, no.4, junio, 1994
- Veracruz: fiesta viva*. tomo I, septiembre-enero 2012.

Verso, anul 6, numărul 100, Fundația pentru Studii Europene Ideea Europeană, Cluj-Napoca, septembrie – noiembrie 2011.

VOX LIBRI: revista Bibliotecii Județene „Ovidiu Densusianu”, An IV, nr. 1-2, Hunedoara – Deva, primăvara-vara 2008.

Surse electronice

Aslam, Constantin, *Modele de investigație ontologică. O perspectivă istorică și sistematică*, București, UNAB, 2006, http://www.caslam.ro/docs/curs_filosofie.pdf, consultat în data de 6 noiembrie 2013

Codexurile prehispanice

<http://www.famsi.org>, consultat în data de 25 decembrie 2013.

Broda, Johanna, *Los muertos y el ciclo agrícola en la cosmovisión mesoamericana: una perspectiva histórica y comparativa*,

http://sisbib.unmsm.edu.pe/bibvirtualdata/libros/csociales/imagen_muerte/sigloxx.pdf, consultat în data de 24 iunie 2012.

Carrasco M., Iván, *La antropología poética como mutación disciplinaria*, http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0071-17132003003800001, consultată în data de 19 februarie 2012.

Constantinescu, Muguraș, „Jean-Jacques Wunenburger: Prea multe imaginiucid imaginația”,

http://www.romlit.ro/jean-jacques_wunenburger_prea_multe_imaginiucid_imaginaia?makePrintable=1, consultat 23 mai 2010

Dicționar explicativ al limbii române, <http://dexonline.ro/definitie/muri>, consultat în data de 29 iulie 2013.

Dezbaterile Phantasma: *Cosmodernitatea sau provocările unui concept transdisciplinar*,

<http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=3363>, consultat 8 iulie 2014.

Diccionario nahuatl – español, <http://aulex.org/nah-es/>, consultat în data de 4 ianuarie 2013

Johansson, Patrick, *Historia y mito: la „verdadera” muerte de Moctezuma II*,

http://132.247.1.5/revista/revistaum/ojs_rum/files/journals/1/articles/14742/public/14742-20140-1-PB.pdf, consultat în data de 24 august 2013.

Johansson, Patrick, *La redención sacrificial del envejecimiento en la fiesta de Tititl*,

<http://www.ejournal.unam.mx/ecn/ecnahuatl33/ECN03305.pdf> p.59, consultat în data de 16 mai 2013.

Johansson, Patrick, *Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta*,

<http://www.historicas.unam.mx/publicaciones/revistas/nahuatl/pdf/ecn41/844.pdf>, consultat în data de 29 decembrie 2014.

<http://www.liminality.org/about/whatisliminality/>, consultat în data de 17 iulie 2013.

http://mircea.ro/?page_id=222, consultat în data de 3 iulie 2013.

Mujica J, Arturo S., „Frente al espejo: Una aproximación a las obras *Autorretrato* (1926), *Las dos Fridas* (1939) y *La Venadita* (1946) de Frida Kahlo”. In: *Revista de Investigación* vol.34 no.69, Caracas abr. 2010,

http://www.scielo.org.ve/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1010-29142010000100005&lng=pt&nrm=iso, consultat în data de 14 decembrie 2014.

„**Museo** de Antropología, escenario de la judea cora”,

<http://www.inah.gob.mx/boletines/248-museos/6184-museo-de-antropologia-escenario-de-la-judea-cora>, consultat în data de 1 septembrie 2013.

Papadima, Ovidiu, *Înțelesuri vechi și nouă*,

http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdgit/periodice/gandromanesc/1937/BCUCLUJ_FP_BALP73_1937_005_008_010.pdf, consultat în data de 23 noiembrie 2013.

Perez, Alberto Amador Adam, *El triunfo del demiurgo: Acerca de „Muerte sin fin” de Jose Gorostiza*, <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=36907707>, consultat în data de 18 iulie 2013.

Reyes, Karina de la Paz, „La evangelización en la Conquista es una fantasía: Báez-Jorge”, <http://www.uv.mx/noticias/2013/04/29/la-evangelizacion-en-la-conquista-es-una-fantasia-baez-jorge/>, consultat în data de 12 iulie 2014.

„**XEETCH**. La cuaresma en el pueblo indígena mayo de Sonora”, http://www.cdi.gob.mx/audio_cdi/santa-mp3//xeetch_cuaresma_pueblo_mayo.mp3, consultado 21 de julio 2012

Zarojanu, Tudor Călin, „Basarab Nicolescu - *Esențial este să-ți găsești locul pe acest Pământ*”, *Romania literara*, nr.12, 2010, http://www.romlit.ro/basarab_nicolescu_-_esențial_este_sa-ti_gasesti_locul_pe_acest_pamant, consultat 19 aprilie 2013.

Materiale audio-video

Braojos, Ricardo (regia); Llaca Esteban de, Acuña, Fernando, Ortega, Rafael (fotografia), *Animecha Kejsitacua. Ofrenda para las ánimas*, Rusticas Producciones de Bramaro Films, Zirahuen, Mexico, 1998.

Barnabei, Tullio (regia); Riley, Luisa (scenariu), Matteo, Diana (fotografia), *Aguas sagradas: una exploración por cenotes y ríos subterráneos del mundo maya*, INAH și IMCIME, 41 min., 1993.

Davidoff, Alberto (regia), *Tula: espejo del cielo*, Mexico, 47 min., 2003.

Echevarría, Nicolás (regia), Echevarria, Nicolas; Sheridan, Guillermo (scenariul), inspirat din *Naufragios* de Alvar Núñez, Navarro, Guillermo (fotografie), Instituto Mexicano de Cinematografía (IMCINE), Fondo de Fomento a la Calidad Cinematográfica, Gobierno del Estado de Coahuila, Gobierno del Estado de Nayarit, Grupo Alica, Iguana Producciones [México]; *Cabeza de Vaca*, 112 min., 1990.

Gavaldón, Roberto (regia), Carballido, Emilio; Gavaldón, Roberto (scenariu inspirat după o poveste de Bruno Traves), Figueroa, Gabriel (fotografia), *Macario*, CLASA Films Mundiales, Mexico, 90 min., 1959

Gheorghită, Cornel (regizor), Mihali, Nicu; Oprina, Giani; Balint, Geo; Mircea, Tudor (fotografie), *Brassy Bands*, România/Franța, 52 min., 2007.

Gheorghită, Cornel (regia), *Masquerade*, 52 min., Franța, România, 2011.

Moctezuma, Eduardo Matos, voz de A. Molina, C. Obregón, J.H. Robles, E. Velazco ; música de A. Zepeda, *El rostro de la muerte entre los nahuas*, UNAM, Mexico, 1994.

Rodríguez, Ismael (regia), Rodríguez, Ismael; Garibay, Rodrigo; Orona, Vicente (scenariul) după *La mayordomia* de Rogelio Barriga Rivas, Figueroa, Gabriel (fotografia) *Animas Trujano*, regia Azteca Films Inc. / United Artists, Mexico, 100 min. 1961.

Stresser-Péan, Guy; **Stresser-Péan**, Claude (regia), Stresser-Péan, Claude (fotografia), *La fiesta del maíz*, Fondo de Cultura Económica; Consejo Nacional para la Cultura y las Artes; Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos, México, 2011.

Tajonar, Hector (regia), *México en la obra de Octavio Paz, El laberinto de la soledad, Mesoamérica y la Nueva España*, Mexico, 110 min., 1988.

Tabelul intervievaților citați în lucrare

2.1. Maestri de tradiție

José **Ascencio** Islas Hernández, Xalapa, Veracruz.

Juvenal **Becerra** Herrera (Tata Juvenal), Querétaro.

Juan Manuel **Mota** Espejo (maestrul Yoltetezca), Ixhuatlancillo, Veracruz.

Miguel Ángel **Tepole** Rivera (maestrul Tepole), Ixhuatlancillo, Veracruz.

Maestrul **Tezcaocelotl** Nicasio, Ciudad de Mexico.

Yaohecatl, maestrul Grupului de dans de tradiție mexicoyotl Calpulli Metzcualo-Tonalyeztli, Ciudad de Mexico.

2.2. Interviuri cu cercetători. Sesiuni de lucru

Prof. Univ.Dr. Constantin **Aslam**, profesor de filosofie la Universitatea Națională de Artă București, 18 februarie 2013 (interviu).

Dr. Félix **Báez-Jorge**, cercetător științific gradul I (*investigador de Tiempo Completo Titular C*), Instituto de Investigaciones Histórico-Sociales de la Universidad Veracruzana, Xalapa (Veracruz), sesiuni de lucru (3- 15 octombrie 2012)

Dr. Patrick **Johansson**, cercetător științific gradul I (*investigador de Tiempo Completo Titular C*) Universidad Nacional Autonoma de Mexico, Ciudad de Mexico, 13 noiembrie 2012 (interviu).

Dr. Ion **Ghinoiu**, cercetător principal gr. I, Institutul de Etnografie și Folclor, București, 26 februarie 2014 (interviu)

2.3. Persoanele interviuate în ordinea alfabetică¹⁰

Lina Marina **Acevedo** Santiago, 24 de ani, Huatusco, Veracruz.

Zulma **Amador**, 41 de ani, Xalapa, Veracruz.

Rebeca **Balderas**, 40 de ani, Orizaba, Veracruz.

Leticia **Bravo** Reyes, 49 de ani, Xalapa, Veracruz.

Teodoro **Carril** López, 45 de ani, Nayarit.

Isabel **Castillo**, 49 de ani, Xalapa, Veracruz

José Raúl **Contreras** López, 52 de ani, Xalapa, Veracruz.

Alberto **Contreras** Torres, 78 de ani, Jalcomulco, Veracruz.

Eva Margarita **Cruz** Maldonado, 40 de ani, Orizaba, Veracruz.

Rodrigo **Cruz** Mendoza, 62 de ani, Orizaba, Veracruz.

Carlos Manuel **Cruz** Meza, 39 de ani, Xalapa, Veracruz

Antonio **Cruz** Soto, 60 de ani, Xalapa, Veracruz.

Simon **Cuevas** Terres, 58 de ani, San Mateo Yetla, Oaxaca.

Maria Elena, 86 de ani, Albești (jud. Vaslui).

Rebeca Elizabet **Flores** Cervantes, Pastor, Primera Iglesia del Nazareno, Xalapa, Veracruz.

Mary **Garcia**, 42 de ani, Banderilla, Veracruz.

Brenda **Gonzalez** Rico, 36 de ani, Mendoza, Veracruz.

¹⁰ Vârsta intervievaților corespunde momentului interviurii.

Isaac Antonio **Gutiérrez** Bonilla, 30 de ani, Xalapa, Veracruz.
Tetra **Gutiérrez** Cueya, 45 de ani, Santa Maria Tlatetla, Jalcomulco, Veracruz.
Jorge **Hernández**, 52 de ani, Chiltoyac, Veracruz.
Joel **Hernández** Contreras, 24 de ani, Jalcomulco, Veracruz.
Gabriel **Hernandez** Argüelles, Naolinco, Veracruz
Violeta **Hernández** Contreras, 59 de ani, Xalapa
Belinda **Hernández** García, Xico, Veracruz.
Guillermo **Hernández** Oliva, Naolinco, Veracruz
Cesar **Ildelfonso** Barbosa Balderas, 20 de ani, Orizaba.
Delfino **Istla** Castañeda, Jalcomulco, Veracruz.
Jordan **Ixmatlahua**, 58 de ani, Tequila, Veracruz.
Cenaida **Jimenez** Flores, 71 de ani, San Bartolo, Cuenca de Papaloapan, Oaxaca
Maria Fernanda **Jiménez** Millán, 28 de ani (n. Guadalajara, Jalisco), Veracruz.
Curandera **Josefina**, Santa Ana, Atzacan, Veracruz.
Evelia **Laurido** Jimenez, 59 de ani, San Bartolo, Cuenca de Papaloapan, Oaxaca.
Juan **Lopez** Velasco, Naolinco, Veracruz.
Joel **Lopez** Xalamihua, 25 de ani, Orizaba, Veracruz.
Leticia **Maldonado** Ferreira, 62 de ani, Orizaba, Veracruz.
Libia **Maldonado** Ferreira, 55 de ani, Rio Blanco, Veracruz.
Maria del Carmen **Maldonado** Ferreira, 65 de ani, Rio Blanco, Veracruz.
Maria **Marrero** Berbel, San Mateo, Oaxaca.
Niculina **Marcu**, 45 de ani, Văceni, jud. Teleorman.
Ana Rosa **Martinez**, 61 de ani, Xico, Veracruz.
Arturo **Mayoral**, 60 ani, Orizaba, Veracruz.
Maria Teresa **Monroy** Montiel (Cuauhyeliztli), 50 de ani, Xalapa, Veracruz
Carlos Andres **Moreno**, 36 de ani, Xalapa, Veracruz.
Mihaela **Nițu**, 47 de ani. București, România.
Frigoriei **Ortega**, 76 de ani, San Miguel Aguasuelos, Veracruz.
Sergio T. **Pacheco**, 39 de ani, Tequila, Veracruz.
Cristina **Parras**, 36 de ani, Jalcomulco, Veracruz
Dalia Edith **Pérez** Castañeda, Xalapa, Veracruz.
Pochteca, 28 de ani, Xalapa, Veracruz.
Irma **Ramirez y Alvarez**, 55 ani, Misantla, Veracruz.
María Aurelia **Rangel Viuda de Velasco**, 101 ani, Rio Blanco, Veracruz.
Carrina **Rosas** Alarcon, 30 de ani, Chiltoyac, Veracruz.
Victor **Rosas** Carrillo, 56 de ani, Chiltoyac, Veracruz.
Felipe **Salas** Ramírez, huesero, Xalapa, Veracruz.
Rosario **Sanchez**, 55 de ani, Naolinco, Veracruz.
Mario **Sánchez** Villa, 39 de ani, Xalapa, Veracruz.
Ileana **S.**, 34 de ani, București.

Carlos **Texon**, 67 de ani, Xalapa, Veracruz.

Guillermo Irvin **Vazquez** Sanchez, La Mesa de Cristo de Buen Viaje, 26 de ani, Antigua Veracruz.

Leonardo **Velasco** Cruz, 20 de ani, Orizaba, Veracruz.

José Andres **Velasco** Rangel, cacique, Orizaba, Veracruz.

Guadalupe **Ventura** Garcia, 59 ani, San Mateo, Oaxaca.

Gabriela **Voicu**, 42 de ani, București, (n. Letca Nouă)

Leana **Voicu**, 73 de ani, Văceni, Teleorman.

Valeria **Voicu**, 55 de ani, București, România.

Teresa **Xalamihua**, 62 ani, San Andres Mixtla, Veracruz.

Francisco **Xavier** Vásquez, Xico, Veracruz.